

FATIMA TINJAK

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

INKUNABULE IZ ŠTAMPARIJE IBRAHIMA MUTEFERRIKE U GAZI HUSREV- BEGOVOJ BIBLIOTECI

Sažetak

Pojava prvih knjiga štampanih arapskim pismom, kao i historijski tok razvoja štamparstva u islamskom svijetu, odvijala se vrlo sporo. Rana izdanja rarednih primjeraka štampanih tehnikom pokretnog sloga, sa nečitim arapskim slovima, u 16. i 17. stoljeću usamljena su pojava sve do osnutka zvanične štamparije Ibrahima Muteferrika u Istanbulu. Ibrahim Muteferrika, budući da je bio u žiži društveno-političkih kretanja, duhovno-religijskih i društveno-ekonomskih promjena Osmanskog Carstva početkom 18. stoljeća, bio je vrlo oprezan kako pri pokretanju svoje štamparije tako i u odabiru literature koju je štampao. U radu će biti riječi o izdanjima ove štamparije koja su u literaturi nazvana turskim inkunabulama, a posebno o onima koja se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Također, naglasak je stavljen i na vlasničke bilješke ovih knjiga nastalih u vrijeme kada je posjedovati knjigu značilo imati nešto vrijedno i biti privilegovan. Tako su korice knjiga postale čuvari imena ljudi, njihovih predaka i potomaka, imena mjesta, historijskih događaja, pisama, fetvi, stihova i datuma iz vremena kada su nastajale.

Ključne riječi: Ibrahim Muteferrika, štamparija, turske inkunabule, štampane knjige, Gazi Husrev-begova biblioteka.

Štamparstvo od Kine do Istanbula

Štampa se smatra revolucionarnim otkrićem svjetske civilizacije. Umijeće štampanja, historijski gledano, oslanja se na dugu tradiciju koja seže do Mezopotamije, Egipta i Kine. Prvi primjerci ispisa na papiru tehnikom ksilografije (drvoreza), odnosno drvenih kocki i tablica, nalaze se u Kini. Poznato je da su Turci Ujguri već od 9. stoljeća pravili drvene kalupe za slova i štampali tekst, oslanjajući se upravo na ovu kinesku tehniku.¹

Manje poznati su pronalasci štampanog papira na kojima su ispisani dijelovi Kur'ana, lijepa Allahova imena ili neki drugi tekst vjerskog sadržaja (levhe). Ovi duguljasti papiri, nastali i nestali u Egiptu, tokom četiri stoljeća

1 Kemal Beydilli, "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 28, Ankara, 2003, str. 105.

i duže (od 10. do 14. stoljeća), otvaraju niz pitanja o pojavi štamparstva na ovim prostorima, među kojima je najvažnije: zašto je jedna takva revolucionarna tehnologija ostala neprimijećena u arapskom društvu i historijski nezabilježen zanat u srednjovjekovnim knjigama na arapskom jeziku?²

Koristeći dotadašnja iskustva u štampanju, od 1440. godine na evropsku scenu izlazi njemački zanatlija Johann Gutenberg iz Mainza i njegov revolucionarni izum moderne metode štampanja pokretnim slovima. Primjeri prvih knjiga iz 1445-1455. godine štampanih metalnim slovima, takozvanih inkunabula, opstali su do danas, svjedočeći ovom izvanrednom izumu i bogateći biblioteke širom svijeta. Do 1500. godine štamparstvo je bilo općepoznati izum u cijeloj Evropi.

Zanimljivo je spomenuti da tehnika štampanja u Osmansko Carstvo nije došla s Istoka, s obzirom na česte ekonomske i trgovačke veze s tim dijelom svijeta, nego sa Zapada. Već krajem 15. stoljeća Jevreji, bježeći iz Španije i Portugala u Osmansko Carstvo, prvi su sa sobom donijeli štampariju.³ Njih su slijedili Grci i Jermeni, osnivajući vlastite štamparske manufakture i štampanje knjige, uglavnom vjerskog sadržaja, na svojim jezicima. Ovo su dugo bili usamljeni primjeri štamparstva sve do 1727. godine, odnosno do osnivanja prve zvanične državne štamparije koju je pokrenuo Ibrahim Muteferrika.

U literaturi su navedeni mnogi razlozi zašto je Osmansko Carstvo tako kasno prihvatilo koristi ovog revolucionarnog otkrića. Neki od njih su:

- Prepisivanje (hatt) u tom periodu bio je raširen zanat koji je obezbjeđivao egzistenciju velikom broju ljudi⁴;

2 Ovi otkriveni primjerci štampe otvorili su niz pitanja o razvojnom putu štamparstva. Poznato je da su Arape tehnici pravljenja papira podučili kineski zatvorenici, pa se postavlja pitanje da li je i štamparstvo na Bliski istok došlo istim putem ili je, pak, nastalo među Arapima? Da li su Arapi bili posrednici blok štampe u Evropi u 14. stoljeću? Vidi više: Richard W. Bulliet, "Medieval Arabic Tarsh: a Forgotten Chapter in the History of Arabic Printing", *Journal of the American Oriental Society*, sv. 107, br. 3 (1987), str. 427-438.

3 Hakan Yüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'na matbaanın giriş ve toplumsal yanlılıkları : yüksek lisans tezi*, Ankara, 2007, str. 127. O istoj temi vidi još: Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi : başlangıçtan tanzimat'a kadar*, tom 1, Istanbul, 1989, str. 117; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı : Müteferrika Matbaası, I*, Istanbul, 1939, str. 31, 32; Yasin Meral, *İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul'da Yahudi Matbuatı : (1493-1729)*, Divan Kitap, Ankara, 2016.

4 Mnogi smatraju da je ovo bio jedan od najvećih razloga nepostojanja štampe u Osmanskom Carstvu; npr., Italijan grof Marsigli, boraveći u Istanbulu u dva navrata (1679-1680. i 1692), navodi da je tada u Istanbulu radilo oko 90.000 pisara. Ako tome još pridodamo sve zanate i zanatlije vezane za pisare (tur. nazivi: kalemciler, divitçiler, ciltçiler, itd.), uticaj na trgovinu i trgovce, ovo se, zaista, može uzeti kao dobar ekonomski i socijalni razlog kašnjenja pojave službene štamparije. (Ismail Çolak, "Avrupa'da Matbaa ve Teknoloji Düşmanlığı!", *Zafer : bilim araştırma kültür sanat dergisi*, br. 508,

- arapsko pismo smatralo se svetim (lingua sacra), zbog čega je bilo rašireno mišljenje da je grijeh umnožavati svete tekstove napisane tim pismom⁵;
- strahovanje da bi ime Uzvišenog Allaha štampanjem moglo biti oskrnavljeno;
- pogreške u samom tekstu ne bi bile ograničene na samo jedan primjerak;
- strah dijela uleme od gubitka nadzora nad širenjem i razmjenom ideja, te gubitka vlastitog zanimanja⁶;
- neprofitabilnost industrije štamparstva;
- visoka cijena štampanih knjiga;
- niska stopa pismenosti;
- politička zabrinutost osmanske vlasti zato što su ovaj izum, već duže vrijeme, koristili samo kršćani i zato što su ga neke kršćanske misionarske sekte zloupotrijebile u svrhu štampanja pamfleta za preobraćanje na kršćanstvo.⁷

Turske inkunabule

Termin *inkunabula* je zbirni naziv za knjige štampane pokretnim slogom između 1455. i 1500. godine u Evropi.⁸ Neki autori su ovaj termin proširili na sva ona izdanja koja po svojim vanjskim osobinama asociraju na rukopisne kodekse. U pregledu literature vezane za korištenje ovog termina i knjiga štampanih arapskim pismom (arapski, perzijski i turski jezik) samo izdanja štamparije Ibrahima Muteferrike nose taj predznak. William J. Watson u svom tekstu *Ibrāhīm Mūteferriḳa and Turkish Incunabula*⁹ ovim terminom imenovao je samo prvih 17 naslova izdatih u navedenoj štampariji početkom 18. stoljeća u Osmanskom Carstvu.

april, 2019. <https://www.zaferdergisi.com/makale/10938-avrupada-matbaa-ve-teknolojii-dusmanligi.html>, 30. 10. 2019)

5 Minka Memija, *Bosanski vjesnici : počeci štampe kod bosanskim muslimana*, Sarajevo, 1996, str. 12-13.

6 İsmet Binark, „Türkiye’ye matbaanın geç girişinin sosyal psikolojik sebepleri“, *Türk Kütüphaneciliği*, 1977, 26(1), str. 28-29. (<http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/1734>, 17. 12. 2019)

7 Vefa Erginbaş, *Forerunner of The Ottoman Enlightenment: Ibrahim Muteferrika and His Intellectual Landscape* (magistarska teza), Sabancı üniversitesi, 2005, str. 18-20. (<http://research.sabanciuniv.edu/8288/1/erginbasv.pdf>, 28. 08. 2019)

8 Od latinske riječi *incunabula* - kolijevka, početak nečega.

9 U: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 88, No. 3 (Jul. - Sep., 1968), str. 435.

Neizostavno je reći i to da u bibliotekarstvu Republike Turske korištenje ovog termina¹⁰ i preciziranje perioda stare štampe inkunabula još nije usaglašeno. Kao polazna tačka pronalaska zajedničkog stava uzima se gledište da je razvojni proces nastanka i širenja štamparije kod Osmanlija bio različit od evropskog historijskog konteksta koji je definisao i iznjedrio ovaj termin, a razlog za to su drugačija društvena struktura i duhovna podloga.

Općeprihvaćeno mišljenje je da su inkunabule, kako je na početku navedeno, samo prvih 17 naslova štamparije Ibrahima Muteferrike. Neki, opet, pomjeraju gornju granicu i kažu da tu spadaju sve knjige štampane do 1874. godine, odnosno do osnivanja štamparije *Şirket-i Sahafiyye*. Također, ima stajališta da je inkunabula svaka knjiga koja ima vanjske osobine rukopisnog kodeksa, čime se gornja granica ovog perioda pomjera i do 20. stoljeća.¹¹

Dugo je štampana knjiga u Osmanskom Carstvu bila vjerna kopija rukopisne knjige. Ona nije imala omote ni unutarnje korice koje su na Zapadu, već u prvim decenijama izuma štampe, bile obilježje koje ih je razdvajalo od rukopisa. Naslov i ime autora bili su utkani u početni tekst knjige (*incipit*). Ime izdavača, mjesto izdanja i godina bili su citirani na kraju knjige u završnoj bilješci (*kolofonu*), a često se na marginama nalazilo neko drugo djelo, komentar, glosa ili super glosa, pisano sitnijim slovima i ukoso u odnosu na glavni tekst. Ova karakteristika u osmanskim štamparijama nestala je tek nakon 1870. godine, ali se pojavljivala i početkom 20. stoljeća.

Ibrahim Muteferrika

Štampar *Ibrahim-efendija sin Abdurahmanov* (İbrāhīm Efendi ibn ‘Abdurrahmān), 1674?-1745?, intelektualac, reformator, geograf, prevodilac, vojni i politički analitičar, diplomata, izdavač i odličan poznavatelj zapadne i istočne kulture, izvanredna je ličnost Osmanskog Carstva o kojoj se u turskoj novijoj historiji mnogo pisalo i polemicalo.

O životu Ibrahima Muteferrike prije dolaska u Istanbul zna se vrlo malo. Nije poznato čak ni njegovo rođeno ime, niti se sa sigurnošću može govoriti o njegovom datumu i mjestu rođenja. U literaturi se navodi da je mađarskog porijekla¹², rođen između 1670. i 1674. godine. U tursko-njemačkom ratu (oko 1692. godine), u svojim ranim dvadesetim godinama, zarobljen je i odveden u Istanbul.

Došavši u centar velike Osmanske Carevine, trudio se prilagoditi novom načinu života. Primio je islam. Poznavanje mađarskog i latinskog jezika

10 Tur. nazivi: *beşikdevri basma*, *inkunabel*, *ilk basım kitaplar*.

11 Tatjana Paić-Vukić, „Razvitak tiskarstva i inkunabule u islamskome svijetu“, *Historijski zbornik*, Vol. 55, 2002, str. 49.

12 Kao mjesto njegovog rođenja uglavnom se navodi mađarski grad Koložvar (Kolozsvár = Cluj = Klausenburg) u Transilvaniji koja danas pripada Rumuniji.

otprije, a kasnije učenje turskog, arapskog i perzijskog, uz neprestano školovanje, osiguralo mu je poziciju (18. 4. 1716) visokog sudskog službenika (muferrika)¹³ i priliku da bude dio velike osmanske birokratske mašine. To što je bio poliglota¹⁴ i službenik Osmanskog Carstva otvorilo mu je brojne prilike da svoju karijeru gradi u mnogim gradovima širom Evrope i Carstva, među kojima su Beč, Beograd, Solun, Dagestan i dr. Bio je posrednik u mnogim diplomatskim misijama, te lični dugogodišnji prevodilac transilvanijskog kneza i borca za nezavisnost Ugarske Rakocija.¹⁵ Jedan je od promotora tursko-francuske alijanse protiv Austrije i Rusije tokom 1737-1739. godine, a zajedno sa Humbaradži Ahmed-pašom¹⁶ sudionik je tursko-švedske saradnje protiv Rusa 1738. godine. Službu pisara u komandi osmanske artiljerije obavljao je od 2. februara 1738. godine sve do 1743. godine. Od 1744. godine postavljen je na mjesto historičara pri Carskoj kancelariji koju će godinu kasnije napustiti.¹⁷

Ostvarujući zapažene rezultate u obavljanju visokopozicioniranih službi u Carstvu, Ibrahim Muferrrika zavrijedio je pažnju i na naučnom polju. Neka izdanja knjiga ove štamparije su lični prijevodi Muteferrike (*Tārīh-i Sıyyāh*). Za pojedine je dopisivao uvode (*Aḥwāl-i ğazawāt der diyār-i Būsna*) ili je na neki drugi način tadašnjim izdanjima davao lični pečat (*Cihānnumā*). Iako je u svoje vrijeme bio poznat kao „prevodilac Ibrahim-efendija“ (*terciiman Ibrahim Efendi*), stvarnu slavu stekao je svojom štamparijom po kojoj je prozvan „štampar Ibrahim-efendija“ (*basmacı Ibrahim Efendi*).

Umro je u Istanbulu 1745. godine i ukopan u Aynalıkavak mezaristanu. Njegovi posmrtni ostaci zajedno sa nišanima prebačeni su na groblje (hāzire) mevlevijske tekije Galata na Beyoğlu 1942. godine.¹⁸

13 Muferrrika je titula visokog službenika pri Visokoj Porti, sa raznim zaduženjima.

14 Erhan Afyoncu, “Ibrahim Muferrrika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 21, str. 324.

15 Franjo II. Rakoci (Borša, 1676 – Tekirdag, 1735) mađarski feudalac i transilvanijski vojvoda.

16 Pravo ime mu je Claude-Alexandre Comte de Bonneval (Coussac, 1675 – Istanbul, 1747). Kao austrijski oficir, francuski baron te stručnjak za artiljeriju, a zbog neslaganja sa Eugenom Savojskim, prebjegao je osmanskoj državi (1729). Jedno vrijeme je boravio u Sarajevu, gdje je primio islam i uzeo ime Ahmed. Oko 1731. godine, na poziv sadriazama Topal Osman-paše otišao je u Istanbul i poveo oko 300 mladih Bošnjaka te, sa još 300 mladića iz drugih krajeva, osnovao artiljerijski korpus osmanske vojske. Od tada je poznat kao Humbaradži Ahmed-paša. (Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 18, Istanbul, 1998, str. 351-353). Ibrahim Muferrrika i Ahmed-paša su istaknuti pojedinci sa Zapada koji su obilježili intelektualno buđenje i napredak osmanske države sredinom 18. stoljeća.

17 E. Afyoncu, *op. cit.*, str. 325.

18 Preovladava mišljenje da je Ibrahim Muferrrika umro 1158/1745. godine, što odgovara godini koja je ebdžedom izvedena iz stihova pjesnika Nevresija sa njegovog nišana:

Napisao je tri djela i to: *Risāla-i islāmiyya*¹⁹ (1710); *Waṣīla aṭ-ṭibā'a* (1726) i *Uṣūl al-ḥikam fī niẓām al-umam* (1731).

Mezar Ibrahima Muteferrike (1674?-1745?).
(S desne strane je mezar Kırımlı Abdullah-efendije (u. 1732),
jednog od majstora štamparije.)

Štamparija Ibrahima Muteferrike²⁰

Period lala (Lale devri, 1718-1730) je razdoblje blagonaklonog pogleda i radoznalosti Osmanskog Carstva naspram zapadnih inovacija. Sultan Ahmed III (vladao 1703-1730) i veliki vezir Damad Ibrahim-paša Nevşehirli, posredstvom ambasadora diljem Evrope prikupljali su informacije o ostvarenom vojnom, diplomatskom i tehničkom napretku tih država. Sve je ovo zasigurno, više ili manje, utjecalo na prihvatanje štamparstva kod Osmanlija i rođenje štamparije Ibrahima Muteferrike nakon višestoljetnog odricanja, a radi vlastitog razvoja i napretka. Tadašnji osmanski prvaci ohrabrivali su ljude

“Basdı İbrahim Efendi sahn-ı firdevse kade”, a datum uklesan na njegovom nišanu, 25. muharrem 1160. (6. 2. 1747) jeste datum postavljanja samog nišana.

- 19 Rukopisni kodeks ovog djela čuva se u biblioteci Sulejmaniji u zbirci „Esad Efendi“, br. 1187. U ovom djelu Muteferrika objašnjava vlastite razloge prelaska na islam, o islamu i poslaniku Muhammedu u ostalim svetim knjigama, uz to navodeći prigodne ajete i hadise sa vlastitim komentarom i doživljajem istih (E. Afyoncu, *op. cit.*, str. 326-327); o druga dva djela biće više riječi u nastavku rada.
- 20 Osnovne informacije o pokretanju Muteferrikine štamparije i historijskom kontekstu crpimo iz uvodnog dijela prve štampane knjige *Vānqulū luğati*, prijevoda arapskog rječnika *Şihāḥ al-Ğawharī*, i to: Muteferrikinog predgovora djelu (1a, 1b), originalnog fermansultana Ahmeda III (2a, 2b), fetve šejhu-l-islama (2b), te Muteferrikine risale o koristi štampe *Wasīla aṭ-ṭibā'a* (5b-7b).

poput Ibrahima Muteferrike u njihovim nastojanjima da približe Osmanlijama izume koji bi im olakšali svakodnevni život i obogatili kulturni milje.²¹ Tako će Ibrahim-efendijino poznanstvo sa Mehmedom Seid-pašom (u. 1175/1761), a kasnije njegovim punopravnim partnerom, pokrenuti dugoželjeni posao pokretanja štamparije.²²

Ibrahim Muteferrika pripremu za štampu započeo je pisanjem kraće risale *Wasīla at-tibā'a* (Koristi štampe) u kojoj je u deset tačaka iznio prednosti štampe koje će donijeti koristi svim muslimanima, a Osmanlijama pogotovo:

1. Ova korisna umjetnost (štampanje) jeste izvor znanja i odgovor na potrebe ljudi za islamskim knjigama. Za svaku nauku (arapski jezik, historija, astronomija, logika, pravo, geografija) potrebna je odgovarajuća stručna literatura koja će se umnožavati i raširiti, te imati velike obrazovne odjeke u nauci;

2. Još od osnutka Islamske države, učeni ljudi su pisali knjige da bi ojačali Vjeru, Državu i poredak u muslimanskoj zajednici. Štampanjem će ova djela oživjeti, obnoviti se i biti nadahnuće i podstrek u nauci;

3. Štampanjem knjiga moguće je postići izvanrednu kaligrafiju, preciznost, tačnost i postojanost teksta kojeg vlaga i voda ne mogu oštetiti i uništiti, kao što to biva kod rukopisnih knjiga;

4. Knjiga štampanjem postaje komercijalna roba. Što je više štampanih knjiga, one će biti jeftinije, a time i pristupačnije svima;

5. U štampanom primjerku moguće je napraviti indeks, organizirati sadržaj i sažetak teksta knjige, čime će biti olakšana i skraćena pretraga željenih pojmova i riječi;

6. Niska cijena knjiga osigurat će lahak pristup i gradskom i seoskom stanovništvu te smanjiti nepismenost;

7. U gradovima Carstva će nicati sve više biblioteka, a nauka i obrazovanje će biti u porastu;

8. Kao što je Osmansko Carstvo svetom borbom proslavilo cijeli islamski svijet, isto tako mu priliči da počasti islam štampanjem knjiga;

9. Evropljani, prepoznavajući vrijednost knjiga na arapskom, perzijskom i turskom jeziku počeli su ih štampati. Međutim te knjige su pune slov-

21 Vidi više: Orlin Sabev, *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, Kayseri, 2018, str. 618–637.

22 Seid-efendija bio je sin vrsnog državnika i diplomate Jirmisekiz Čelebi Mehmed-efendije (Yirmisekiz Čelebi Mehmed Efendi), osmanskog ambasadora u Francuskoj (1720), koji je zajedno s ocem obilazio štamparije Pariza i uvidio značaj i uticaj ovog zanata na budućnost i prosvjetu naroda. Jirmisekiz Čelebi Mehmed-efendija svoje putešestvije po Francuskoj opisao je u putopisu *Sefaretname-i Fransa*. (Erhan Afyoncu, „Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 28, 2003, str. 524-526.)

nih i pravopisnih grešaka, a pismo (*Mağrib*) kojim su štampane je nečitko. Kupoprodaja ovih knjiga u islamskom svijetu cvjeta, jer su poželjne i jeftine, a Evropljani u ovom poslu ubiru korist dok su muslimani u podređenom položaju. Nužno je da se dozvoli štampanje knjiga kako bi muslimani preuzeli superiornost i na ovom polju;

10. O praktičnoj koristi pokretanja štamparije mnogo je pisano, obavljani su mnogi razgovori, ali sve do tada, zbog različitih razloga nikada nije došlo do realizacije ovog projekta. Cijeli islamski svijet ima potrebu za osnivanjem štamparije od koje će koristiti imati ne samo Osmanlije nego i svi muslimani.²³

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الرَّسَالَةُ الْمَسْمُومَةُ وَسِيْلَةُ الطَّبَاعَةِ

وقتناك اقتضای مشیت ربانی ومقتضای ارادت مہدائی برامت وجماعی وبارقروم وبارخصی ہر مرد ابلہ کامیاب
ویرخیر ابلہ ممتاز وشرافراز قلعه تعلق ایلسہ اول مراد کتم عد مدن خروجنہ واول خبرک منصہ وجودہ
طہورینہ باعث وبادی اولان اسمانی کال عنایتدن خلق ابدوب قولرینک منافع ایچون حاضر و مہیا قلمقہ
عادت سبحانی جاری اولمشدر وکلبل اللسان قلیل البصاعہ عبد عاجز بندہ ناچیر المحتاج الی رحمت ربہ العزیز
بعض السنہ وبعث فی ابلہ وقوف تحصیل اتمک حسبیلہ سرکذشت بنی ادمہ وحوالہم سالفہ میمکت
عاجز اتم مرتبہ سی تحصیل اطلاعہ راتب وساعی وکتب ذوالرخ دول سالفہ واصحاب ابدان مختلفہ فی رفقہ دار
استقرار اولبعہ اشتغال بلہ خاطر فاتر مورفقہ لاج و فکر واندیشہ پرتقصیرہ شوبلہ سائخ اول یکہ دول
مختلفہ سابقہ ولاحقہ مہ وجود اصحاب رشدو زکاوار باب عقل ودهامسا لک اولد قلمی مذاہبک حفظ
واشتہارینہ وبولند قلمی دولت و سلطنتک غلبہ تاموس وتعظیم شانہ ونظام مہام نامہ باعث وبادی
الات واسباب انداز کہہ تشبہہ و دوام و قیام اتناق واجتماعلینہ وسیلہ اولان مہام قومیہ سعی وسلاو کبلہ
ما ترمجودہ وانر جمیلہ ابداع واختراع وتحصیلنہ دقیقہ فوت ایتمکہ جزوہ یریشلدر فلاجرم متاخرین دخی
متقدمینک اثرنہ سائلک اولوب فی زمانہ وجود دول وملل مختلفہ عالم کمالی قوت این نظام مصالحت
وسیلہ انتظام دوام دولت ورابطہ حفظ وقایم ملک وملت اولان اسمانی تبدل وتغیردن حیات وصیانت
وجمع اولد قلمی دین واپن منسوخ وعاطل وباطل دخی اولورسہ حق اولیق اوزنطن واعتقاد ابلہ قوانین
وقواعد ملل ودولی وکر ووراعوام وکر وورایام ابلہ سہو ونسیان خطر اتدن امن وتبدل وتغیر و فناطریانی
مہلکہ سندن سالم اولیق ملاحظہ سیلہ کاه سنک وچیر وکاه محاس وحده بدن معمول صحیفہ زدہ قازوب
ثبت وقید این کاند کلرندن ماعد انشر وشو وعیلہ علم وبعیر فتنہ مدار اولیق ایچون تکثیر کتبہ طری اچون ابداع
واختراع ابلشباردر بوخصصوص تحدیق بصر وامتحان نظر ابلہ فکر ومطالعہ اولنسنہ خیرادین جمع اتم وافضل
مجموع دول عالم اولان دین ودولت اسلامہ وسیلہ قیام ودواہر شان دولت وموجب نظام مہام امت وسبب
تفسیح ملک وملت وبعث غلبہ شوکت سلطنت اولان قواعد وقولین ضبط وربط واسباب انتظام امور
امت تبدل وتغیردن حر است وپو اجماع امت تفرقہ واختلالدن قیات وعلوم وفنون مرغوسہو
ونسپاندن الی زور القیام حفظ وصیانت اولیق قصد وعزیمتیلہ قلم زمر دین ابلہ عمل وقوت وذهب
وسپندن مصنوع بلو حفر زدہ یاز بلوب وقاز بلوب ثبت وقید اولنقہ من کل الوجوه سائین ونکثیر کتبہ لرہ علوم

Slika naslovnice *Wasīla at-ṭibā'a*

23 Tekst risale *Wasīla at-ṭibā'a* u: Mehmed ibn Muṣṭafā Al-Wānī Vānqulū, *Vānqulū luḡatı*, sv. 1. Istanbul, 1141/1729, list 5b-7b; O risali vidi više: V. Erginbaşı, *op. cit.*, str. 16-17; İhsan, „İlk Türk matbaasına dair yeni vesikalar“ (ایلك تورک مطبعه سنه دائر یکی وثیقه لر), *Hayat* (osm.), sv. 3, br. 73 (1928), str. 409-415; Alpay Kabacalı, *Türk kitap tarihi*, Sv. 1, str. 124-126.

Sultan Ahmed III svojim carskim dekretom (ferman izdat 1139/1727)²⁴, a u skladu s fetvom šejhu-l-islama Jenişehirli Abdullah-efendije, daje i zvanično odobrenje o osnivanju štamparije. Sultan je dao da se formira i jedna komisija, sastavljena od tadašnje važeće uleme, koja će nadzirati štampanje knjiga i vršiti redakturu njihovog sadržaja.²⁵ Kasim Dobrača navodi da je ta praksa i mjera opreza imala dobru posljedicu, tehničku ispravnost prvih štampanih knjiga u islamskom svijetu.²⁶

Autorizacija štamparije, prema fermanu, bila je ograničena na praktična, odnosno djela svjetovnih nauka (lingvistika, geografija, historija, medicina, astronomija, putopisi), a zabranjivala je štampanje knjiga islamskih nauka (Kur'an, fikh, hadis, tefsir i kelam).

Štamparija je u prvo vrijeme bila smještena u kući Ibrahima Muteferrike u Istanbulu u naselju Mismārī Şüicā, pored Sultan Selim-džamije. Kasnije je premještena u prostorije pored navedene džamije. Nazvana je *Dār at-tibā'a al-ma'mūra* kako stoji u kolofonu prve štampane knjige Vankulijeva rječnika.²⁷ Posjedovala je četiri štamparske prese za štampanje knjiga i dvije za karte nabavljene iz Francuske, tipografski materijal dopremljen je iz Holandije²⁸, a imala je pet zaposlenih majstora (dva Austrijanca, Jevrej Jona, Ibrahim Muteferrika i njegov nasljednik „Mali“ Ibrahim)²⁹. Tiraž je bio 500 knjiga po primjerku, osim za dva djela od 1000 (*Tuḥfa al-kibār*) i 1200 knjiga (*Tārīḥ-i Sayyāḥ*). Ukupan broj štampanih primjeraka u literaturi varira između 12200 i 13700 knjiga, od kojih je 70% prodano. U zalihama je ostala 2981 knjiga.³⁰

Poput većine rukopisa nastalih u Istanbulu u to vrijeme, sve Muteferrikine knjige štampane su na papiru sa vodenim žigom, koji se uvezio iz Evrope,

24 Prijevod fermana na turski jezik: A. Kabacali, *op. cit.*, str. 131-134; Prijevod fermana na engleski: „Appendix: Ottoman Imperial Documents Relating to the History of Books and Printing“ / prev. Christopher M. Murphy. U: George Atiyeh, *The Book in the Islamic World: the Written Word and Communication in the Middle East*, Albany, 1995, str. 283-292.

25 Komisiju su sačinjavali: bivši solunski kadija Mevlana Sahib (Pirizade), bivši kadija Galate Mevlana Esad, šejh melevijske tekije na Kasimpaši, Mevlana Musa i bivši kadija Istanbula Mevlana Ishak.

26 Kasim Dobrača, „Skriptorij u Foči u XVI stoljeću“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, I (1972), str. 68-69.

27 U narodu i nekim službenim spisima bila je spominjana i kao “basmahāne”, “tab’hāne” i “karhāne-i basma”.

28 U nekim izvorima stoji da su arapska slova nastala u domaćim radionicama (kuyumcu kalemkar Zanbak Oğlu). A. Kabacali, *op. cit.*, str. 45.

29 Vidi više u: Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı matbaa serüveni : (1726–1746) : yeniden değerlendirme*, Istanbul, 2016, str. 172-178.

30 Kemal Beydilli, „Müteferrika matbaası“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, dodatak 2. tomu, str. 347-348. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/muteferrika-matbaasi>, 09. 09. 2019)

ponajviše iz Pariza i Venecije. Evropski trgovci opsluživali su velikim dijelom osmansko tržište potrebnim zalihama papira, što je uveliko povećavalo cijenu knjige, kako rukopisne tako i štampane. Tragajući za rješenjem ovog problema, Muteferrika je za potrebe svoje štamparije 1741. godine u Jalovi (Yalakabad) pokrenuo tvornicu papira (Kağıthane-i Yalakabad) i u nju doveo majstore iz Poljske. Nakon deset do petnaest godina produktivnog rada, zbog nedostatka vode, tehničkog osoblja i nekonkurentnosti stranim proizvođačima papira, radionica je zatvorena.³¹

Između 1729. i 1742. godine u dvadeset dva sveska štampano je ukupno sedamnaest naslova na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Deset djela bavi se historijom, dva su rječnici, a ostala su iz lingvistike, politike, vojne nauke, prirodnih nauka i geografije.

Cijena knjiga zavisila je od toga da li su uvezane mehkim ili tvrdim koricama ukrašenim pozlatom. Knjige s mehkim koricama bile su jeftinije i izrađivane su za studente da bi im bile pristupačnije, a tvrde korice s pozlatom radile su se prema narudžbi.³²

Hronološkim slijedom tada su štampani sljedeći naslovi:

1. *Vānqulū luḡatı (Şihāh al-Ġawharī)*, 2 sveska, 1729.
2. *Tuhfa al-kibār fī asfār al-bihār*, 1729.
3. *Tārīh-i sayyāh*, 1729.
4. *Tārīh-i Hind-i Garbī*, 1730.
5. *Tārīh-i Timūr Gürkān*, 1730.
6. *Tārīh al-Miṣr al-ḡadīd. Tārīh al-Miṣr al-qadīm*, 1730.
7. *Gülşen-i hulaḡā'*, 1730.
8. *Grammaire Turque*, 1730.
9. *Uṣūl al-ḡikam fī niḡām al-umam*, 1732.
10. *Fiyuzāt-ı miknatisiyye* (prijevod Muteferrike), 1732.

31 Osman Ersoy, "Kâğıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 24, Ankara, 2001, str. 165; O. Sabev, *op. cit.*, str. 311; A. Kabacali, *op. cit.*, str. 123; Yasemin Gencer, *İbrahim Müteferrika and the Age of the Printed Manuscript*, str. 159. (https://www.academia.edu/1852202/Ibrahim_M%C3%BCteferrika_and_the_Age_of_the_Printed_Manuscript, 19. 12. 2019)

32 Naprimjer, dok je *Vānqulū luḡatı* s običnim mehkim koricama prodat za 35 groša, primjerak s tvrdim koricama s pozlatom prodavan je za 40 groša. Isto djelo u rukopisu koštalo je 350 groša. Da bi imali predstavu koliku novčanu vrijednost je imala tadašnja knjiga, navest ćemo primjer: da bi neko kupio knjigu mehkih korica od 35 groša morao je raditi 70 dana za dnevnicu od 50 akči. Tim novcem se u tom razdoblju moglo uzeti 7-8 ovaca. (B. Yaman, K. Gündüz, "İbrahim Müteferrika matbaası'nda basılan eserlerin kitap sanatları açısından incelenmesi", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/10, Fall 2014, str. 1143, (http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/1392577807_56YamanBahattin-vd-trh-1141-1155.pdf), 13. 9. 2019)

11. *Cihānnümā*, 1732.
12. *Taqvīm at-tavārīh*, 1733.
13. *Tārīh-i Na‘īmā*, 2 sveska, 1734.
14. *Tārīh-i Rāšid Efendi*, 3 sveska, 1735.
15. *Tārīh-i Çelebizāde*, 1741.³³
16. *Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna*, 1741.
17. *Lisān al-‘ağam [Farhang Şu‘ūrī]*, 2 sveska, 1742.

Turske inkunabule u Gazi Husrev-begovoj biblioteci

Od turskih inkunabula štamparije Ibrahima Muteferrike Gazi Husrev-begova biblioteka posjeduje dvanaest naslova, i to:

1. **VĀNQULŪ**, Mehmed ibn Muştafā Al-Wānī. - *Vānqulū luğati*. Qūnštāntīniyya : Dār aṭ-ṭibā‘a al-ma‘mūra, 2 sv., 1141. [1729].³⁴

Djelo predstavlja arapsko-turski rječnik autora Mehmeda ibn Mustafe, rođenog u gradu Vanu u Azerbejdžanu, medinskog đaka i poznatog islamskog pravnika. Rječnik je prijevod arapskog rječnika *Şihāḥ Ğawharī* od Ebu Nasra Ismaila ibn Hammada el-Dževherija (Abū Naşr Ismā‘īl ibn Ḥammād al-Ġawharī) iz grada Farab³⁵ u Turkestanu.³⁶

Dževheri je bio poznat po ovom svom rječniku punog naziva *Tāğ al-luğā wa şihāḥ al-‘arabiyya* (Kruna jezika i ispravni arapski jezik).³⁷ Djelo sadrži oko 40.000 riječi arapskog jezika prevedenih ili opisanih u poznatiji i tadašnjem čovjeku razumljiviji arapski jezik. Riječi su složene prema arapskom alfabetu i podijeljene na 28 poglavlja (*bāb*) redajući se prema zadnjem slovu korijena riječi, a svako poglavlje podijeljeno je na još 28 potpoglavlja (*faşl*). Za njega možemo slobodno reći da je najznačajniji rječnik srednjeg vijeka.

33 *Tarih-i Raşid* i *Tarih-i Çelebizade* objavljeni su kao jedno izdanje. Treći tom djela *Tarih-i Raşid* ustvari je djelo *Tarih-i Çelebizade*. Oni koji ih broje kao jedno izdanje kažu da štamparija Ibrahima Muteferrike ima 16 objavljenih naslova, a oni koji ih uzimaju kao dva zasebna djela kažu da ih ima 17.

34 الجوهري، ابو نصر اسمعيل بن الحماد، لغت و انقولى : ترجمة الصحاح الجوهري، قونستانتينييه، ١١٤١. Sign. u GHB: O-55 (sv. 1) i O-56 (sv. 2); O-116 (sv. 1-2), osmansko-turski jezik.

35 Grad Farab je današnji Otrar u sjevernom Kazahstanu.

36 Dževheri je studirao arapski jezik u Bagdadu, a potom u Hidžazu. Živio je u gradu Nişapuru u pokrajini Horasanu, gdje je umro (između 1002. i 1008. god.) pokušavajući poletjeti sa jedne džamije na svom izumu za letenje sastavljenom iz dva drvena krila i užeta. Vidi više: Hulusi Kiliç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 7, Istanbul, 1993, str. 459.

37 Rječnik je također poznat i pod imenom *Şihāḥ fī al-luğah* ili *Şihāḥ Ğawharī*.

Mnogo je prerađivan, komentaran i preveden, a dugo vremena bio je temelj i metodološki uzor prema kojem su nastajali ostali rječnici.³⁸

U Osmanskom Carstvu Dževherijev rječnik u prijevodu Vankulija prvi put je štampan 1141/1729. godine u dva toma, a to je ovo naše predstavljeno izdanje, dok je drugo izdanje izašlo u razdoblju 1755-1756. godine.³⁹ Tiraž prvog štampanog izdanja bio je svega 500 primjeraka i koštao je 35 groša bez korica i 40 groša sa pozlaćenim kožnim koricama. Rječnik je i nakon dva štampana izdanja bio jako prepisivana literatura.⁴⁰

Štampani primjerak Vankulijevog rječnika signature O-55 i O-56 u Gazi Husrev-begovu biblioteku došao je preko vakufa kadije Saliha Izeta Hromića (Hromo-zade). Vakif Hromić svoju zbirku od 164 knjige ostavio je Osman Šehdijinoj biblioteci 1828. godine.⁴¹ Zgrada Osman Šehdijine biblioteke je 1910. godine srušena, a njena zbirka je od 1914. godine sastavni dio Gazi Husrev-begove biblioteke i njenih fondova.⁴²

Na početnom listu (1b) na sredini stranice nalazi se veći okrugli pečat na kojem piše: *Vaqf Ihrūmū zādah 'Izzat Šālih Afandī 1284* (Vakuf Hromo-zade Izet Salih-efendije 1284/1867-68)⁴³, a koji je otisnut na još nekoliko mjesta u oba toma knjige. Iznad ovog pečata u lijevom uglu iste stranice nalaze se još dva manja pečata prstenjaka: *Muhammed Sejjid* i *Es-Sejjid Mehmed Rešad 1126*. Na kraju oba toma, na zadnjoj lijevoj stranici, nalazi se istovjetna bilješka u kojoj piše: *Qad deḥale fī mulk al-faqīr ilā 'afwi Rabbihī al-Qadīr*

38 Prijevod na latinicu *Šihāh Ġawharīja* započeo je danski reformator teologije, filolog i orijentalista Everard Scheidius (1742-1794), ali se pojavio samo jedan dio, štampan u Harderwijku 1776. godine na istoku Danske. U cjelini je objavljen tek 1854. u Tabrizu i 1865. godine u Kairu.

39 U Gazi Husrev-begovoj biblioteci ovo izdanje nalazi se pod signaturom O-57, tom 1 i O-58, tom 2.

40 Vrijedan pažnje je prijepis Vankulijeva rječnika u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem R-3736. Rukopis je sačinio Mehmed Razi Velihodžić (1135-1200/1722-1785. god.), šejh i muderis Gazi Husrev-begova hanikaha koji ga je prepisao 1194/1780-81. u Sarajevu. Rukopis ima 481 list (962 stranice) dimenzija: 40 x 25 cm. Pisan je u 43 retka, nash pismom, na debljem papiru tamnobijele boje, sa kustodama, u kožnom uvezu, a u Gazi Husrev-begovu biblioteku došao je iz Karađoz-begove biblioteke u Mostaru. (*Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, obradili Haso Popara, Zejnil Fajić, sv. 7, London - Sarajevo, 2000, str. 321-322; Haso Popara, *Iz rukopisnog blaga Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 2019, str. 223-226.)

41 Popis knjiga se nalazi u prijepisu vakufname kadije Saliha Hromića iz 1282/1865-66. godine. GHB, Sidžil br. 66, str. 208.

42 Hatidža Čar-Drnda, „Neki legati Osman-Šehdijine biblioteke“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XV-XVI, Sarajevo, 1990, str. 244-245; Asim Zubčević, „Doprinos porodice Hromić bosanskoj kulturi knjige u 19. stoljeću“, *Baština : godišnjak Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine*, br. 5, 2009, str. 405-412.

43 وقف احرومو زاده عزت صالح افندی ۱۲۸۴ م.

as-Sayyid Muḥammad ibn as-Sayyid ‘Abdulkarīm al-muftī bi madīna-i Sarāy Būsna, ‘*ufīya ‘anhumā, fī 15 rabī‘ al-awwal sana 1180*⁴⁴ (Vlasnik djela sarajevski muftija as-Sayyid Muḥammad ibn as-Sayyid ‘Abdulkarīm, 15. rebiu-l-evvela 1180/21. augusta 1766)⁴⁵, sa njegovim malim pečatom prstenjakom ispod bilješke.

Ovo izdanje rječnika ima najviše dodanog štampanog materijala na početku knjige. Muteferrika je imao potrebu da na neki način istakne legitimitet svoje štamparije kao nove tehnologije i obznani njenu aktivnost javnosti. U prvom tomu, na nepaginiranom listu (1a i 1b) objavio je svoj predgovor u kojem je ukratko opisao put koji je prešao da bi pokrenuo svoju štampariju, te glavne aktere koji su u ovom procesu učestvovali. Na sljedećim listovima (2-4) nalazi se tekst fermansultana Ahmeda III u kojem je zvanična saglasnost za pokretanje štamparije, a nakon njega štampana je fetva šejhu-l-islama Mevlana Abdullaha, kao i recenzije (takriz) vodećih učenjaka (uleme) i sudaca (kadija) tadašnjeg Osmanskog Carstva. Nakon ovih dokumenata Muteferrika je štampano svoje djelo *Wasīla aṭ-ṭibā‘a* (listovi 5b-7b), a poslije je data kraća biografija imama Dževherija i prevodioca na turski jezik Vankulija (list 8). Slijedi „ključ knjige“ (*miṭṭaḥ mā fī al-kitāb*) ili sadržaj oba toma sa abecedno poredanim poglavljima, potpoglavljima i numeracijom stranica (list 10b-13a). Još jedna inovacija u odnosu na rukopisnu knjigu jeste spisak pravopisnih i štamparskih grešaka koje su stavljene na kraju drugog toma i zauzimaju šest listova.

U drugom tomu (O-56), na prvom naslovnom listu (1a) nalazi se pečat prstenjak gore spomenutog Sejjida Muhammeda sa istovjetnom godinom (1180/1766), dok su na listu (1b) napisane dvije bilješke. U prvoj bilješci sitnijim pismom stoji: *Aḥaḍtu ḥaḍa al-kitāb ‘an Iḥrūmū zāda bi ‘āriya* (Uzeo sam knjigu od Hromo-zadea za korištenje na posudbu)⁴⁶, dok je druga napisana većim slovima lijepim nash pismom: „Uzeo sam knjigu od Hromo-zadea Muhammeda Seida, poživio ga Uzvišeni Allah dugim životom, da se okoristim njenim čitanjem“.⁴⁷ I ovaj tom je obilježen pečatom Hromića, a u sredini su listovi djelimično oštećeni vlagom.

Prvi tom knjige ima 666, a drugi 755 stranica. Format knjižnog bloka je 33 cm dužine i 22 cm širine, dok je tekst, prema ondašnjim standardima, štampan u linijama uokvirenom prostoru promjera 26 cm visine i 15 centi-

44 قد دخل في ملك الفقير الى عفو ربه القدير السيد محمد بن السيد عبد الكريم المفتى بمدینه سراى بوسنه عفي عنهما في ١٥ راسنه ١١٨٠ م.

45 Sejjid Muhamed-efendija Svrako bio je sarajevski muftija od 1763. do 1769. i od 1770. do 1783. godine (Ahmed Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2018, str. 481).

46 اخذت هذا الكتاب عن احرومو زاده بعارية.

47 اخذت هذا الكتاب من يد احرومو زاده محمد سعيد عمره الله تعالى بعمره مزيد لأنني كنت بمطالعة كتابه مستفيد.

metara širine u 33 ili 34 reda. Na početnim listovima nazire se vodeni žig na sredini stranice s oblikom tri polumjeseca.

Korice našeg primjerka su urađene od smeđe kože i, vjerovatno naknadno, umotane u neku vrstu jačeg tekstila zelene boje radi zaštite. Na vanjskim dijelovima tekstila oslikava se veća utisnuta rozeta. Predlist, kao i unutarnji dio klapne korice, oblijepljen je ebru papirom.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se još jedan Vankulijev rječnik iz iste godine izdanja (1141/1729), pod brojem O-116. Kod ovog primjerka oba toma su uvezana u jedan svezak sa istim rasporedom priloga kao i prethodni rječnik. Knjiga je u tvrdom uvezu od tamnosmeđe kože sa ostacima tekstila na unutarnjim klapnama i utisnutim floralnim rozetama na sredini. Vanjski dijelovi listova djelimično su fizički oštećeni od korištenja i vlage. U inventarnim knjigama nema evidencije o porijeklu primjerka.

Biblioteka posjeduje još jedno, kasnije izdanje Vankulijevog rječnika Muteferrikine štamparije koju je, nakon njegove smrti, u Istanbulu vodio njegov sin. Štamparija je tada nosila ime دار الطباعة الجديدة المعمورة *Dār at-ṭibā‘a al-ğadīda al-ma‘mūra*, a djelo je štampano 1217. i 1218/1802. i 1803. godine.⁴⁸

2. **KĀTĪB ÇELEBĪ**, Mustafā ibn ‘Abdullāh Ḥāği Ḥalīfa. - *Tuhfa al-kibār fī asfār al-bihār*. - Qūnṣṭantīniyya : Dār at-ṭibā‘a al-ma‘mūra, 1141. [1729].⁴⁹

Djelo autora Katiba Čelebija Ḥadži Ḥalife⁵⁰ važan je izvor historije osmanske mornarice. Sastavljeno je iz dva dijela: u prvom se govori o uspješnim pomorskim ratovima prije osvajanja Istanbula 1453. godine, a u drugom dijelu o pohodu na Kretu (Krit), važnu geopolitičku tačku za sigurnost i kontrolu Mediterana. U tekstu su opisani događaji 1645-1656. godine, a osvajanje Krete trajalo je do 1669. godine. Katib Čelebi na kraju djela daje jedan presjek stanja osmanske mornarice u 17. stoljeću, opisuje pojedine brodove i njihove taktičke sposobnosti, donosi prikaz troškova pomorskih ratova i daje savjete o pitanju piratstva i naoružanih brodova u rukama privatnih lica

48 Djela štampana u navedenoj štampariji u Fondu orijentalistike u GHB: O-59 i O-60; O-286-287; O-11268-11269; O-7431, sv. 2; O-7817, sv. 2; O-9517, sv. 2; O-16961, sv. 2; O-19158, sv. 2.

49 .۱۱۴۱. كاتب چلبی، حاجی خلیفة مصطفى ابن عبد الله، تحفة الكبار في اسفار البحار، قونسطانطينيه، Sign. u GHB, O-3780, osmansko-turski jezik.

50 Katib Čelebi rođen je 1017/1609. god. u Istanbulu. Kao historičar, geograf, biograf i bibliofil jedan je od najznačajnijih intelektualaca 17. stoljeća, sa napisanim 21 djelom. Njegov veliki uticaj na oblikovanje intelektualnog profila Ibrahima Muteferrike bio je neporeciv. Umro je 1067/1657. god. u Istanbulu. Vidi više: Orhan Şaik Gökyay, „Kâtib Çelebi“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 25, Ankara, 2002, str. 36-40.

te abecednim redom nabraja sve zapovjednike brodova (Kapudan-ı derya) osmanske flote.⁵¹

Ibrahim Muteferrikin primjerak iz štampe je izašao 1. zu-l-kadeta 1142/29. maja 1729. godine, na 75 numerisanih listova, u tiražu od 1000 primjeraka po cijeni od 3 groša.⁵²

Primjerku koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci je vjerovatno mijenjan uvez, jer se uočavaju razlike u redoslijedu dodataka knjige, a knjižni blok, korice i korišteni papir naslovnice su novijeg datuma. U originalnom uvezu knjige na nepaginiranim početnim stranicama nalaze se predgovor, karte, recenzije (takriz) i sadržaj, a na kraju knjige stavljena je tablica sa štamparskim greškama. U našem primjerku prvo je stavljen sadržaj, pet karata sa zasebnim uvezom i uvodom kojeg je napisao Ibrahim Muteferrika, dok je na kraju knjige, odmah poslije glavnog teksta, stavljena tablica štamparskih grešaka, predgovor i četiri recenzije (takriz).

Djelo *Tuhfa al-kibār* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci uvedeno je pod signaturom O-3780, a u inventarnoj knjizi nema bilješki o porijeklu knjige. Knjižni blok je promjera 25 cm dužine i 17 cm širine, a teksta u uokvirenim linijama je 19,5 cm dužine i 12 cm širine, sa 25 redova. Korice knjige su kartonske, obložene crnim tekstilom.

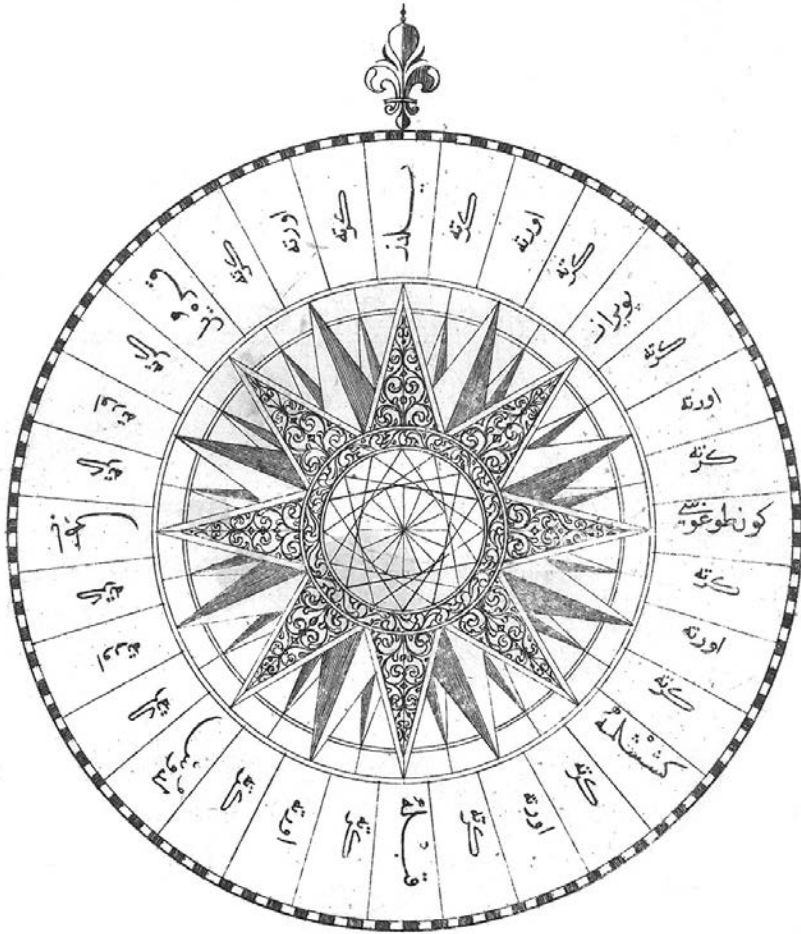
Knjiga je vrlo dobro očuvana, a na njenom 67. listu (a i b) nalazi se duža bilješka kojoj su knjigoveškim zahvatom odsječene prve i zadnje riječi. Inače, bilješka nepoznatog čitaoca je dodatak biografiji kapetana, gdje se spominju imena Mehmed-paše, temišvarskog beglerbega, kasnije kapetana drugog reda (1656), Ali-paše, seraskera u Beogradu i kapetana (1659) i njegovog sina Abdulkadir-paše.

Kao dodatak, u knjizi se nalazi pet karata sa tablicama za različito mjerenje udaljenosti na kopnu i moru⁵³: prva karta predstavlja istočnu i zapadnu hemisferu Zemlje, na kojoj su predstavljeni kontinenti i okeani; druga je karta Mediteranskog i Crnog mora s kompasom; treća karta predstavlja ostrva Osmanskog Carstva s kompasom; četvrta karta je Jadransko more sa Venecijanskim zalivom s kompasom; peti prilog je grafički prikaz vjetrova takozvana *ruža vjetrova*.

51 Djelo je prvi put na engleski jezik preveo James Mitchell, a objavljeno je u Londonu 1831. godine.

52 O. Sabev, *op. cit.*, str. 200-201.

53 U tablicama za mjerenje navedene su tri vrste milja: islamska, francuska i italijanska.

Ruža vjetrova iz djela *Tuhfa al-kibār*

3. **KRUSINSKI**, Judasz Tadeusz. - *Tārīh-i sayyāh der beyān-i zuhūr-i Aġwāniyān wa sabab-i inhidām binā-i dawlat-i šāhān-i Šafawiyān* . - Qūnštānīniyya : Dār at-ṭibā‘a al-ma‘mūra, 1142. [1729].⁵⁴

Djelo *Tārīh-i sayyāh* autora Judasza Tadeusza Krusinskog (1675-1756), Poljaka, jezuitskog misionara, izvorno je napisano na latinskom jeziku. Autor je proveo gotovo 20 godina u Isfahanu, prijestolnici Safavida, kao prevodilac i lični pisar tadašnjeg isfahanskog episkopa. Tokom afganistanske opsade i osvajanja Isfahana 1722. godine, Krusinski je, kao neposredni svjedok, opi-

54 کروسینسکی، جوداس تادیوس، تاریخ سیاح در بیان ظهور اغوانیان و سبب انهدام بناء دولت شاهان صفویان، قونستانتینیه، ۱۱۴۲.

Sign. u GHB: O-2670, osmansko-turski jezik.

sao ratna događanja i posljedice osvajačkih pohoda, uključujući i smaknuće perzijske kraljevske porodice, što ovo djelo čini primarnim izvorom u proučavanju safavidske ere.

Krusinski je Perziju napustio oko 1725. godine, te je na povratku za Evropu svoje djelo ostavio u Konstantinopolju (Istanbulu). Muteferrika u predgovoru knjige navodi da je djelo kršćanskog autora (millet-i mesihyyeden) originalno napisano na latinskom jeziku i da ga je on preveo na turski.⁵⁵ On je, također, u tekstu popravio i neke hronološke propuste.⁵⁶

Tārīh-i sayyāh je treće štampano djelo Muteferrikine štamparije, izišlo safera 1142/avgusta 1729. godine. Na kraju djela navodi se da je prijevod završen zu-l-hidžeta 1141/juna 1729. godine, što znači da je bilo potrebno dva mjeseca da se djelo odštampa. Format knjižnog sveska je 21 cm visine i 15 cm širine, tekst je formata 16,5 cm visine i 10 cm širine, a štampan je u 21 ili 22 reda na 97 listova. Izdanje je izašlo u 1200 primjeraka po cijeni od 3 groša i manje.⁵⁷ Na početku knjige je 8 neobilježenih listova sa predgovorom, skraćenim službenim odobrenjima štampanja knjige (arzuhal, suret-i emr-i šerif), sadržajem knjige i uvodom.

Primjerak ovog djela u Gazi Husrev-begovoj biblioteci uveden je pod brojem O-2670, bez podataka o porijeklu knjige. Uvez je kartonski, oblijepljen šarenim ebru papirom sa ispisanim kaligrafskim probama (zadnja korica), te sa kožnim hrbatom i klapnom. Na prvom listu (1b) ispisan je nečitak tekst većim slovima u kojem se čita: *al-ḥāğ Ḥasan nām kimesne...* (po imenu hadži Hasan...)⁵⁸ Ispod njega je druga bilješka sitnijim pismom na čijem kraju je ime: *bende-i Ḥūršīd...* (Ja Huršid...)⁵⁹ Na drugom listu (2b) je mali okrugli pečat prstenjak sa imenom 'Abdī (Abdija). Na petom listu (5a), također je bilješka: *Muḥammad Fathī fī rabī‘i-l-awwal sana 1151*. (Mehmed ili Muhamed Fethi, juni 1738. godine).⁶⁰

4. **MURTAḌĀ EFENDI**, Ḥusayn Nazmī-zāda. - *Tārīh-i Tīmūr Gürkān*. - Qūnštāntīniyya : Dār aṭ-ṭibā‘a al-ma‘mūra, 1142. [1730].⁶¹

55 Judasz Tadeusz Krusinski, *Tārīh-i sayyāh*, Qūnštāntīniyya, 1142. [1729], str. 8a.

56 V. Erginbaş, *op. cit.*, str. 25. U ovom radu se, također, navodi mišljenje Babingera koji smatra da je prijevod djela uradio sam autor Krusinski i baca sumnju na Muteferrikino poznavanje latinskog. Međutim, u ostavinskom dokumentu Muteferrike zabilježeno je 36 naslova knjiga na latinskom, što, opet, kazuje da se on ipak služio ovim jezikom. Muteferrika je bio vrsni poznavalac nekoliko jezika, a spominje se i imenom „prevodilac Ibrahim“ (mütercim Ibrahim) što, također, ide u prilog činjenici da je on mogući prevodilac ovog djela.

57 O. Sabev, *op. cit.*, str. 204-205.

58 (...) الحاج حسن نام کسنه (...)

59 (...) بنده حورشید (...)

60 محمد فتحی فی ربیع الأول سنه ۱۱۵۱ .

61 نظمی زاده، حسین مرتضی افندی، تاریخ تیمور کورکان، قونسطنطنیه، ۱۱۴۲ .

Sign. u GHB: O-9893, osmansko-turski jezik jezik.

Originalni naslov djela napisanog na arapskom jeziku je 'Ağā'ib al-maḡdūr fī nawā'ib (aḥbār) Tīmūr⁶² autora Šihabuddina Ibn Arebšaha (791-854/1389-1450)⁶³. Nazmi-zade⁶⁴ je djelo preveo na turski jezik i umjesto Ibn Arebšahovog dodao mu svoj predgovor i rodoslov četverice Timurlenkovih sinova. Djelo govori o vladavini Timura te njegovim osvajanjima i važan je izvor za proučavanje ovog perioda. Sam autor postao je poznat i ušao u literaturu kao timuridski historičar pisanjem upravo ovog djela.

*Tārīḥ-i Tīmūr Gürkān*⁶⁵ je peti naslov koji je izašao iz štamparije Ibrahima Muteferrika u mjesecu zu-l-kadetu 1142/maja 1730. godine. Format knjižnog sveska je 21 cm visine i 16 cm širine, tekst formata 16 cm visine i 10 cm širine, a štampan je u 21 red na 129 lista. Izdanje je izašlo u 500 primjeraka po cijeni od 3 groša.

Primjerak koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci uveden je pod brojem O-9893 i pripada zbirci Osmana Asafa Sokolovića. Knjiga ima kožni hrbat sa klapnom, a vanjske korice su joj oblijepljene ebru papirom. Knjiga je dobro očuvana, ali joj nedostaju 52 stranice s početka teksta. Na predlistu je rukopisna bilješka sa naslovom, autorom, godinom izdanja i imenom izdavača.

5. **SUHAYLĪ**, Aḥmad ibn Hamadān. - *Tārīḥ al-Miṣr al-ḡadīd. Tārīḥ al-Miṣr al-qadīm*. - Qūnṣtānṭīniyya : Dār aṭ-ṭibā'a al-ma'mūra, 1142. [1730].⁶⁶

U jednom svesku Muteferrika je odštampao dvije knjige autora Ahmeda ibn Hemedana (u. 1632), poznatog po nadimku Suhejli. Prvo djelo, *Tārīḥ al-Miṣr al-ḡadīd*, obuhvata historiju Egipta za vrijeme osmanske vladavine, od početka njihovog osvajanja 921/1515. pa sve do 1038/1628-29. godine, a drugo, *Tārīḥ al-Miṣr al-qadīm*, istog autora, predstavlja historiju Egipta od

62 عجائب المقدور في نوائب (أخبار) تيمور

63 Abū al-'Abbās Šihābuddīn Aḥmad ibn Muḥammad ibn 'Arabšāh ad-Dimaškī rođen je 791/1389. godine u Damasku, kojeg je napustio još kao dijete. Učio je od tadašnjih najučenijih ljudi intelektualne elite, ponajviše boraveći u Semerkandu u vrijeme vladavine Timurlenka. Pisao je i prevodio djela iz književnosti, lingvistike, historije, na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, po čemu je bio poznat kao "malik al-kalām fī luḡa aṭ-ṭalāt". Vidi više: Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehābeddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 19, Ankara, 1999, str. 314-315.

64 Ḥusayn Nazmī zāda Murtaḡā Efendi rođeni je Bagdadlija. Služio je nekolicini osmanskih vladara i uznapredovao do službe pisara roznamče/rūznāmçe deftera bagdadske državne riznice. Umro je oko 1136/1723. godine i ukopan u Bagdadu. Vidi više: Tahsin Özcan, „Nazmīzāde Murtaza Efendi“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 32, Ankara, 2006, str. 461-463.

65 Djelo je još poznato pod naslovima: *Tārīḥ-i Tīmūrlenk, Tīmūrnāme*.

66 سهیلی افندی، تاریخ مصر جدید، قونسطنطنیہ، ۱۱۴۲.

سهیلی افندی، تاریخ مصر قدیم، قونسطنطنیہ، ۱۱۴۲.

Sign. u GHB: O-3451, O-3451/1, osmansko-turski jezik.

postanka svijeta do početka osmanskih osvajanja. Djelo je sa arapskog na turski jezik preveo sam autor Suhejli-efendi.

Knjiga je štampana zu-l-hidžeta 1142/juna 1730. godine u tiražu od 500 primjeraka, po cijeni od 3 groša. Prvo djelo ima 65 listova, a drugo 51 list, tekst omjera 16 cm dužine i 10 cm širine, sa stranicama od 21 ili 22 reda.⁶⁷

Tārīḥ al-Miṣr al-ḡadīd i *Tārīḥ al-Miṣr al-qadīm* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci uveden je pod signaturom O-3451. Knjižni blok jedinog primjerka dug je 22 cm i širok 16 cm, bez originalnog uveza. Rad na uvezu je novijeg datuma sa kartonskim koricama te bordo boje hrbata i čoškova korica. Unutrašnji listovi sa vodenim žigom su u dobrom stanju i zadržali su svoj originalni izgled.

Djelo je vakuf Mustafe Dženetića, što čitamo na vlastoručnoj kaligrafskoj bilješci na prvoj stranici knjige. Bilješka je pisana krupnim nash pismom u kojoj stoji: *İşbū nuşa-i şerife-i Ğennetī Zāde Muştafā Beg ibn Fayḡullāh Beg ibn Isma'īl Beg awlād ḡukūrīna awlādiyyat waqfidır bi şarḥ 'an lā yahruḡu min al-bayt. Hurrira fī al-yawm at-tālīt wa al-'iṣrīn min šahr šawwāl al-mukarram li sana tis' wa tamānīn wa mi'atayn wa alf* (Ova časna knjiga je evladijet vakuf muškoj djeci Dženetića Mustafa-bega, sina Fejzullah-bega, sina Ismail-bega, pod uslovom da se ne iznosi iz kuće. Napisano 23. časnog mjeseca ševvala 1289/24. decembra 1872. godine).⁶⁸ Ispod bilješke je okrugli pečat sa imenom vakifa.⁶⁹ Mustafa-beg je sav svoj pokretni i nepokretni imetak učinio evladijet vakufom i o tome sastavio vakufnamu 23. ševvala 1289/24. decembra 1872. godine.⁷⁰

Na kraju knjige, također, nadesno koso pisano, nalazi se pismo „nevjernika“ (Austrijanaca) upućeno Ibrahim-paši i opkoljenoj vojsci tokom opsade banjalučke tvrđave (*Banyaluka kal'ası muhāsarada iken derūn kit'ada mahsūr olan İbrāhim Paşa'ya kefere gönderdiği mektūbdur*),⁷¹ a ispod njega je, nalijevo koso pisan, tekst čestitke sultana Mahmuda I Ali-paši nakon bitke pod Banjalukom (*Şevketlü, azametlü, mehabbetlü Sultan Mahmud hazretlerinin Bosna ve'l-Hersek Ali Paşa'ya Banyaluka seferinden sonra buyruklar hatt-i hümayun süretidir*).⁷²

67 O. Sabev, *op. cit.*, str. 211.

68 اشیو نسخهء شریفهء جنتی زاده مصطفی بك بن فیض الله بك بن اسمعیل بك أولاد ذكورنه اولادیت وقفیدر بشرط ان لا یخرج من البیت. حرر فی الیوم الثالث والعشرین من شهر شوال المکرم لسنة تسع وثمانین ومائین وألف

69 Radi poređenja vidi bilješku istog teksta sa pečatom na početku rukopisa GHB, R-2737.

70 A. Mehmedović, *op. cit.*, str. 149.

71 U bilješci se veli da je pismo upućeno Ibrahim-paši, dok u literaturi stoji da je pismo upućeno Mehmed-begu Čatiću koji je počasno oslovljen zvanjem paše. Vidi više: Enes Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 : uzroci i posljedice*, Sarajevo, 2003, str. 333-334.

72 E. Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 : uzroci i posljedice*, str. 392-393.

6. **MURTAḌĀ**-efendi, Ḥusayn Nazmī-zada. - *Gülşen-i hulafā*. - [Qūnštāntīniyya, 1143. [1730].⁷³]

Sedmu knjigu po redu Muteferrikine štamparije napisao je Nazmi-zade Ḥuseyn Murteda pod nazivom *Gülşen-i hulafā* (Ružičnjak halifa). Djelo, kako sam Muteferrika govori u svom predgovoru na pet stranica, govori o historiji halifa i grada Bagdada, uključujući i historiju Irana, Iraka, Anadolije, Damaska i Egipta, te njihovih vladara od 127/744. do 1130/1718. godine, na osmansko-turskom jeziku.

Knjiga je iz štampe izašla safera 1143/avgusta 1730. godine. Štampana je u 500 primjeraka po cijeni od 5 groša. Veličina knjižnog sveska je 27 cm visine i 17 cm širine, a tekst je napisan na 130 listova promjera 22,5 cm širine i 12,5 cm u 29 redova.⁷⁴

Jedini primjerak Gazi Husrev-begove biblioteke uveden je pod signaturom O-3754, bez bilješki o porijeklu knjige. Na prvih pet stranica je predgovor, slijede tri stranice sadržaja te tekst djela sa naslovnicom. Tvrdi uvez knjige, kao i knjižni svezak, novijeg je datuma i nedostaje mu posljednja stranica sa kolofonom. Unutrašnji listovi sa vodenim žigom su u dobrom stanju i sačuvan im je originalan izgled.

7. **KĀTĪB ʕELEBĪ**, Mustafā ibn ‘Abdullāh Ḥāgi Ḥalīfa. - *Cihānnümā*. - Qūnštāntīniyya : Dār at-ṭibā‘a al-ma‘mūra, 1145. [1732].⁷⁵

Jedanaesta po redu knjiga *Cihānnümā* (Ġihānnumā, Džihannuma, Ogleдалo svijeta) autora Katiba ʕelebije, na svjetlo dana izašla je muharrema 1145/jula 1732. godine kao najvažnije štampano djelo Muteferrikine štamparije. U uvodu knjige Muteferrika, pored ponovljenih informacija o osnivanju štamparije, govori da je djelo štampano na prijedlog šejhu-l-islama Damadzade Mevlana šejha Ahmeda (u. 1154/1741-42) koji ga je jednom prilikom posjetio i u razgovoru mu istakao njegovu važnost. Ujedno, ovo je i izdanje popravljeno od grešaka koje je napravio sam autor djela, a za čiji tekst i konačan izgled je umnogome zaslužan i sam Ibrahim Muteferrika. Također, ovo je prvo djelo na osmansko-turskom jeziku iz geografije u kojem su se, pored istočnih, koristili i zapadni izvori i teorije ove nauke.

Djelo je okarakterisano i kao historijsko, jer donosi mnogo detalja lokalne historije gradova. Tako, naprimjer, opisujući neko mjesto autor pored njegovih geografskih podataka daje i političku strukturu, običaje, kulturu društva, ali i prirodne karakteristike tog područja (rijeka, jezera, planine, šume itd.). Izdanje je posebno vrijedno zbog 40 štampanih i ručno bojanih

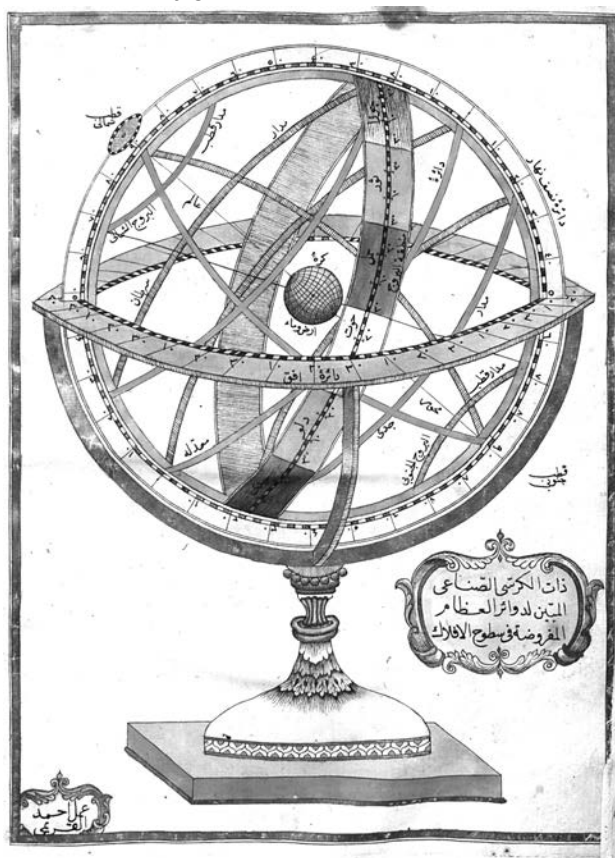
73 . ۱۱۴۵ . نظمي زاده، حسين مرطضى افندى، كلشن خلفا، قونسطانطينيه،
Sign. O-3754, osmansko-turski jezik.

74 O. Sabev, *op. cit.*, str. 212.

75 . ۱۱۴۵ . كاتب چلبى، حاجى خليفة مصطفى ابن عبد الله، جهان نما، قونسطانطينيه،
Sign. u GHB: O-185, osmansko-turski jezik.

karata (Evrope, Azije, Afrike, okeana, mora, zaliva itd.) i skica (kompasa, globusa, svemira, nebeskih tijela, položaja sunca, mjeseca i mjesečevih mije-
na itd.). Autori karata i skica su Aḥmad al-Kirmī, Miġirdiç Ġalatawī, Ibrāhīm
El-Coġrafī, Ibrāhīm Tophānenewī, dok su ostale ilustracije anonimnih autora
ili preuzete iz prijašnjih izdanja Muteferrike (*Tārīḥ-i Hind-i Garbī*, *Fiyuzāt-i
muknatsiyye*) ili iz nekih zapadnih izvora.⁷⁶

Veličina knjige je 30 cm visine i 19 cm širine. Tekst je veličine 24 cm
dužine i 12,5 cm širine, uokviren pozlaćenim marginama, a napisan na 698
stranica po 31 red. Na početku knjige na 29 broјčano neobilježenih stranica
nalazi se predgovor, sadržaj i skica globusa Zemlje. Izdanje je štampano u
500 primjeraka po cijeni od 30 groša za mehki uvez i 44 groša za kožni i
pozlatom ukrašeni uvez knjige.⁷⁷

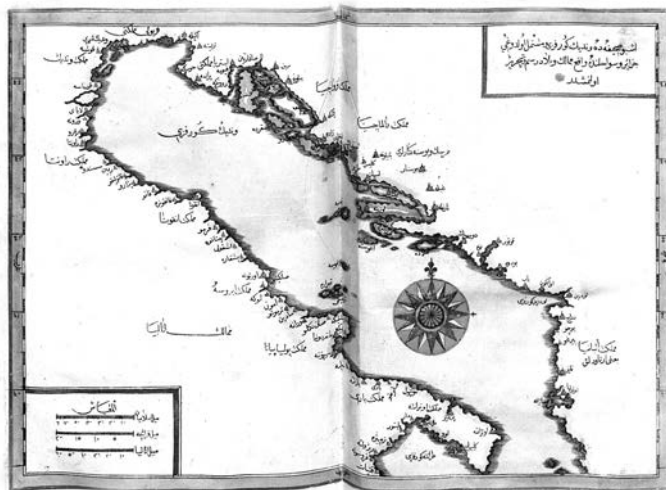
Ilustracija globusa svijeta iz djela *Cihānnimā*

76 O. Sabev, *op. cit.*, str. 235-236. - U djelu je data tabela sa nazivom ilustracija *Cihānnūme*,
autora ilustracija, stranice na kojoj se nalaze i napomena.

77 O. Sabev, *op. cit.*, str. 224-237.

Gazi Husrev-begova biblioteka ima jedan primjerak djela *Cihānnümā* pod signaturom O-185. Na listu 1b nalazi se prva vlasnička bilješka *al-faqīr Muḥammad ibn Aḥmad Ḥān ‘Āli ‘Uṭmān 1153*. (1740). Kao drugi vlasnik, preko kojeg je djelo došlo u Biblioteku, zabilježen je poznati kadija, kaligraf i bibliofil Muhamed Baki Džino-zade. On je svoju bogatu kolekciju rukopisa, a među njima i ovu knjigu, za života učinio evladijjet vakufom muškom potomstvu svoje loze. Kasnije je njegov sin Abdalbaki očeve rukopise uvakufio, odnosno učinio općim vakufom, te uz bilješku o vakufljenju na 16. listu: *Waqaḥa kamā waqaḥtu sā‘ir al-kutub wa ana aḍ‘af al-‘ibād Ġīno zāde ġufira lahu!* (Vakufim, kao što sam uvakufio ostale knjige, ja slabišni rob Džino-zade, neka mu je oprošteno!),⁷⁸ stavio je i svoj ovalni pečat plavom tintom *Waḥf Ġīno zāde ‘Abdu-l-Bāqī Efendi 1284/1867*.⁷⁹ Ispod bilješke se nalazi i manji pečat crnom tintom njegovog oca, u kojem piše: *Ḥasbiyallāh waḥdah waqaḥa ‘abduhū Muḥammad Bāqī*.

Početak djela ukrašen je floralnim unvanom u bojama sa pozlatom. Okvir teksta, iscrtan crnim mastilom, ispunjen je pozlatom. Duž margina cijele knjige nalaze se rukopisne bilješke kojima, zbog novijeg uvezivanja, nedostaje prvo ili zadnje slovo. Sve skice i geografske karte su očuvane, papir sa vodenim žigom evropskog je porijekla i ponegdje je oštećen vlagom. Korice su tvrdog uveza novijeg datuma, po krajevima pohabane, kožnog hrbata i preklopa, oblijepljene plavkastim ebru papirom.

Karta Jadranskog mora iz djela *Cihānnümā*

78 وقف كما وقتت سائر الكتب وانا أضعف العباد جينو زاده غفر له!

79 Ahmed Mehmedović, „Hadži-hafiz Muhammed Baqi Džino-zade – sarajevski kadija, vakif, kaligraf i bibliofil“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXIX-XXX, 2009, str. 231; A. Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, str. 150.

8. NA'ĪMĀ, Muṣṭafā. - *Tārih-i Na'īmā*. - Qūnṣtāntīniyya, 1147. [1734].⁸⁰

Knjiga historije originalnog naslova *Rawḍat al-husayn fī ḥulāṣa aḥbār al-ḥāfiqayn*⁸¹ je djelo autora Mustafe Naime.⁸² Knjiga se sastoji od dužeg uvoda i hronološki poredanih događaja u periodu od 1591. do 1660. godine. Njegovi živopisni prikazi, interpretacija događaja, duhoviti izrazi i pažnja prema akterima događaja privukli su pažnju čitalaca, pa je knjiga stekla veliku popularnost i smatra se najobjektivnijim viđenjem događaja tog perioda Osmanske Carevine.

Naimina historija je, kao dvotomno djelo i 14. u nizu, iz Muteferrikine štamparije izašla muharrema 1147/oktobra 1734. godine, a pod skraćenim naslovom *Tārih-i Na'īmā*. Format knjižnog sveska je 31 cm visine i 20 cm širine sa tekstom uokvirenim crnim linijama i ispunjenim pozlatom, veličine 25 cm visine i 12,5 cm širine i napisanim u 33 reda. Prvi tom ima 24 nenumerisane stranice, sa predgovorom, te 701 numerisanu stranicu osnovnog teksta. Drugi tom ima šest nenumerisanih, 711 numerisanih strana osnovnog teksta i 29 stranica Muteferrikinih dodataka historiji (događaji iz 1065/1655-1070/1659-60. godine). Izdanje je štampano u 500 primjeraka kompleta po cijeni od 30-35 groša.⁸³

Jedini primjerak *Tārih-i Na'īmā* u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se pod signaturom O-77, a radi se o drugom tomu ovog djela. Na prvom listu nalazi se nekoliko rukopisnih vlasničkih bilješki:

1. S lijeve strane, sitnijim ta'lik pismom stoji da knjiga pripada Mir Mahmudu Kibleli-zade (ili Kabalali?), 1741-42. godina: *Ḥasbiyallāh wa 'alayhi i'tamad, min kutubi al-'abd aḍ-ḍa'if Mīr Maḥmūd al-'arīf bi Qiblalī (Qabalalī?) zāda, 'uḥfīya 'anhu, 1154*.⁸⁴

2. Također s lijeve strane, krupnijim ta'lik pismom čitamo da knjiga pripada kadiji Hirri-zade (Mačković) Muhammedu Seidu, bez datacije: (...) *al-faqīr al-mu'arriḥ bi al-'ağz wa at-taqṣīr, Ḥirri-zāde Muḥammad Sa'īd, al-qāḍī bi awṣāb fī al-māḍī, ḡuḥfire lahu*.⁸⁵ Ispod teksta je manji okrugli pečat u kojem piše 'Abduhū Muḥammad (Rob Božiji Muhammed).

80 نعيما مصطفى افندی، تاریخ نعیما، قونستانینیه، ۱۱۴۷
Sign. u GHB: O-77, osmansko-turski jezik.

81 روضة الحسين في خلاصة اخبار الخافقين

82 Na'īmā (نعیما) rođen je u Halepu 1065/1655. godine. Bio je prvi vak'a-nivīs - službeni državni historičar aktualnih događaja i dešavanja u Osmanskom Carstvu. Umro je 1128/1716. godine za vrijeme Mletačko-osmanskog rata (1714-1718) u grčkoj luci Balyabadri/Patrasu. Vidi više: Mehmet İpşirli, „Na'imā“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 32, Ankara, 2006, str. 316-318.

83 O. Sabev, *op. cit.*, str. 239.

84 حسبى الله وعليه اعتمد من كتب العبد الضعيف مير محمود العريف بقبله لى زاده عفى عنه سنة ۱۰۵۴ (۱)!

85 ... الفقيير المعروف بالعجز والتقصير حرى زاده محمد سعيد القاضي باوصاب في الماضى غفر له.

3. U sredini stranice, napisana grafitnom olovkom, stoji bilješka Muhameda Akifa, sina Saliha Sidkija Hadžihusejnovića,⁸⁶ o vakufljenju ove knjige za Gazi Husrev-begovu biblioteku 1921. godine: *Awṣabtu wa waqafu hādihī an-nuṣḥa li marḍātillāh ta‘ālā fī waqf Gāzī Husraw Beg fī kutubhāna, wa ana al-faqīr Muḥammad ‘Ākif ibn Šālih Šidqī al-ḥāḡ Husaynī-zāde al-muwaqqit bi waqf al-mazbūr.*⁸⁷

Na kraju knjige je sadržaj gdje je jedan cijeli list ručno dopisan, a na kraju teksta je potpis prepisivača: *Harrarahū al-faqīr Muḥammad ḡafarallāhu lahū wa li wālidayh! Āmīn!* (Napisao siromah Muhammed, da se Allah smiluje njemu i njegovim roditeljima! Amin!).⁸⁸ S obzirom na to da se prepisivač potpisao samo imenom Muhammed, pretpostavka je da se radi o našem drugom vlasniku, kadiji Hirri-zade Muhammedu Seidu, u čijem se pečatu i nalazi samo ime „Muhammed“.

Uzglavlje početka djela našeg primjerka je ukrašeno vrlo lijepim, ručno obojenim i pozlaćenim unvanom sa floralnim motivima. Na prvom listu tekst je uokviren crnim linijama, sa pozlatom u sredini, dok su svi naredni listovi uokvireni crvenim linijama, bez pozlate. Na rubovima duž cijelog teksta nalaze se rukopisne bilješke pisane crvenom i crnom tintom. Papir je žućkast, sa vodenim žigom i ponegdje zahvaćen vlagom. Uvez je tvrdih korica i novijeg datuma, sa nestručnim intervencijama na papiru. Našem primjerku nedostaje predgovor te 701. i 702. stranica, a paginacija nakon 711. stranice je ručno dopisana.

9. **RĀŠĪD, Maḥmad.** - *Tārīḥ-i Rāšid Efendi.* - Qūnštāntīniyya : [Dār aṭ-ṭibā‘a al-ma‘mūra], 1153. [1741].⁸⁹

10. **‘ĀṢĪM, Čalabīzada.** - *Tārīḥ-i Čelebizāde.* - Qūnštāntīniyya : [Dār aṭ-ṭibā‘a al-ma‘mūra], 1153. [1741].⁹⁰

86 Muhamed Akif Hadžihusejnović je u to vrijeme bio hafizi kutub/bibliotekar Gazi Husrev-begove biblioteke.

87 اوصبت ووقفت هذه النسخة لمرضاة الله تعالى في وقف غازي خسرو بك في مكتبته وانا فقير محمد عاكف ابن صالح صدقي الحاج حسين زاده الموقت بوقف المزبور سنة ١٩٢١.

88 حرره محمد غفر الله له ولوالديه، أمين!

89 راشد، محمد، تاريخ راشد افندي، قونستانطينيه، ١١٥٣. Sign. u GHB: O-46, O-47, O-47/1, O-18561, O-18561/1, osmansko-turski jezik.

90 چلبی زاده، عاصم، تاریخ چلبی زاده، قونستانطينيه، ١١٥٣. Sign. u GHB: O-47/2, O-18561/2, O-3714, osmansko-turski jezik.

Oba djela su nastavak hronike događaja naredne dvojice službenih hroničara osmanskog dvora *vakanüvisa*⁹¹ Rašida Mehmed-efendije⁹² i Čelebizade Asim Efendije.⁹³ Rašid-efendijina historija ima tri toma, a historija Čelebizade štampana je u drugom svesku kao dodatak njenom drugom i trećem tomu.

Rašid-efendija je dužnost vakanüvisa preuzeo 1714. godine. Opisujući hronologiju događaja razdoblja od 55 godina (1071/1660-1134/1721-22), koristio se onim što je lično čuo i vidio, službenim dokumentima i zapisima, prije svega svoga prethodnika Naime. Tako su u djelu sabrani Naimini spisi, Findıklılı Silahdar Mehmed-agina djela *Zeyl-i Fezleke* i *Nusretnâme*, putopisi Kara Mehmed-paše (Beč, 1076/1665), Yirmisekiz Çelebi Mehmed-efendije (Paris, 1133/1721) i Dürri Ahmed-efendije (Iran, 1134/1722). U drugom tomu je koristio detaljne popise historiografije (*Vekāyi'nâme*) iz 1671-1703. godine defterdara Sarı Mehmed-paše (*Zübde-i Vekāyiāt*).⁹⁴

Čelebizade naslijedio je Rašid-efendiju na položaju službenog hroničara 1723. godine. Kao izvore svojih zapisa Perioda tulipana (Lale devri, 1718-1730) uzimao je privatne sastanke velikog vezira Damad Ibrahim-paše, svečanosti i zabave u dvorcima Čiragan (Çırağan) i Sadabad. Tekst sadrži i imenovanja, političke događaje, ceremonije, pet carskih dekreta vezanih za događaje sa Iranom i četiri fetve koje se odnose na rat sa Iranom i Osmansko-ruski sporazum o podjeli zapadnog Irana.⁹⁵

Tārīh-i Rāšid Efendi zajedno sa *Tārīh-i Çelebizāde* iz štamparije Muteferrike, nakon pauze od šest godina, izašle su kao trotomno djelo i petnaesto po redu, zu-l-hidždžeta 1153/februara 1741. godine. U ovom izdanju primjetna je pojava naslovne stranice po ugledu na evropsku knjigu, sa pozlaćenim krugovima i ukrasima u kojima su upisana imena vladajuće svite (sultana, sadriazama i šejhu-l-islama), te mjestom i godinom izdanja. Format

91 *Vak'a-nüvîs* je titula službenih historičara/hroničara Osmanske Carevine. Riječ je sastavljena iz arapske riječi *waq'a*-događaj i perzijske riječi *nüvîs*-pisac (pisac događaja). Ova državna služba javlja se u 17. stoljeću, a u naučnim krugovima uvijek je zavrijeđivala poštovanje. Službenici su bili iz reda visoko obrazovanih učenjaka (uleme) i bliski vladajućoj eliti Dvora.

92 Rašid Mehmed-efendija rođen je u Istanbulu u uglednoj ulemanskoj porodici. I sam je imao dobru naobrazbu, te je za života obnašao mnoge visoke funkcije učenih ljudi 18. stoljeća (muderris, kadija, službeni hroničar, kazasker). Umro je u Istanbulu 1148/1735. godine. Vidi više: Fatih Günay, "Râšid Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 34, Ankara, 2007, str. 463-465.

93 Čelebizade (ili Küçükçelebizāde) Asim-efendija rođen je u Istanbulu. Potekao je iz ulemanske porodice i tokom života stekao dobro obrazovanje. Bio je pjesnik, muderris, kadija, službeni hroničar, kazasker i šejhu-l-islam. Umro je u Istanbulu 1760. godine. Vidi više: Abdülkadir Özcan, "Âsim Efendi, Çelebizāde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tom 3, Ankara, 1991, str. 477-478.

94 F. Günay, "Râšid Mehmed Efendi", str. 464-465.

95 A. Özcan, "Âsim Efendi, Çelebizāde", str. 477.

knjižnog sveska je 31 cm visine i 20 cm širine, sa tekstom veličine 25 cm visine i 13 cm širine ispisanim u 33 reda. Prvi tom ima 14 nenumerisanih listova sa predgovorom i sadržajem te 277 listova osnovnog teksta. Drugi tom ima devet nenumerisanih i 194 numerisana lista osnovnog teksta, a treći tom ima dva nenumerisana i 114 numerisanih listova. Svaka knjiga ima lijep crno-bijeli unvan na početku osnovnog teksta. Izdanje je štampano u 500 primjeraka od dva toma po cijeni od 30-40 groša.⁹⁶

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci *Tārīḥ-i Rāšid Efendi* nalazi se pod signaturom O-46, O-47, O-47/1 a duplikat drugog i trećeg toma O-18561, O-18561/1.

Prvi tom djela O-46, kao jedini primjerak, pripada ranije spomenutom vakufu Abdulbakija Džino-zade, sa rukopisnom bilješkom nešto drugačijeg sadržaja⁹⁷, ali sa istim pečatima oca Muhameda i sina Abdulbakija Džino-zade.⁹⁸ Početak knjige ima dva lista predgovora, 12 listova sadržaja i unvan na uzglavlju teksta. Korice knjige su kožne i originalne, sa utisnutim i pozlaćenim rozetama na sredini. Drugi i treći tom historije upisani su pod signaturama O-47 i O-47/1. Primjerak ima naslovnu stranu po uzoru na evropska izdanja (pozlaćeni krugovi i ukrasi u kojima su upisana imena vladajuće svite), šest listova sadržaja (nedostaju dva lista) i lijep, floralnim ornamentima ukrašen, ručno obojen i pozlaćen unvan u uzglavlju osnovnog teksta koji je uokviren dvjema tankim crvenim linijama. Uvez je kožni, pohaban, sa preklopom i utisnutom rozetom na zadnjoj korici. Nema informacija o porijeklu knjige i na listovima se nalazi samo stari pečat Gazi Husrev-begove biblioteke.

Duplikat drugog i trećeg toma upisan je pod brojem O-18561 i O-18561/1. Na početku knjige je osam listova sadržaja, a unvan na osnovnom tekstu nije obojen. Uvez je kožni, oštećen korištenjem, sa preklopom i utisnutom rozetom na obje korice. Uz knjigu je bilješka na zasebnom papiru da je primjerak donio prof. Nijaz Šukrić iz Travnika, 17. 04. 1980. godine.

Historija Čelebizade Asim-efendije, kao što je navedeno, štampana je uz drugi i treći tom Rašid-efendijine historije i upisana je pod signaturama O-47/2 i O-18561/2, te obrađena i katalogizirana kao zasebna bibliografska jedinica. S obzirom na to da se radi o istim knjižnim svescima, naprijed navedeni opisi ovih signatura vrijede i za ovaj naslov.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalazi se i zasebno ukoričen i dobro očuvan primjerak *Tārīḥ-i Çelebizāde Muteferrikine* štamparije, koji je uveden

96 O. Sabev, *op. cit.*, str. 241.

97 وقف هذه النسخة خالصا لوجه الله تعالى وطلبها لمرضاته على المشروطة وكان المتولى أعظم وارشد اولادى وانا الفقير جينو زاده غفر الله له! (Waqafa ḥaḍīhi an-nuṣḥa ḥālīṣan li wağhillāhi wa ṭalaban li marḍātihī ‘alā al-mašrūṭiyah wa kāna al-mutawallī a‘zama wa aršada awlādī wa ana al-faqr Ğīnū zāda ġafarallāhu lahu).

98 Vidi opis djela *Cihānūmā* u ovom radu.

pod signaturom O-3714. Djelo ima 158 listova, sa sadržajem na kraju knjige. Početak djela ukrašen je ručno obojenim unvanom sa floralnim ornamentima i pozlatom. Tekst na prvoj stranici uokviren je dvjema crnim linijama sa pozlatom, a ostatak listova sa dvjema crvenim linijama. Uvez tvrdih korica je novijeg datuma. Nema podataka o porijeklu knjige.

Unvan/uzglavlje djela *Tārīḥ-i Çelebizāde*

11. NOVLJANIN, Omer-efendi. - *Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna*. - [Qūnṣtāntīniyya : Dār aṭ-ṭibā‘a al-ma‘mūra], 1154. [1741].⁹⁹

النوولی، عمر افندی البوسنوی، احوال غزوات در دیار بوسنه، قونستانپنییه، ۱۱۵۴. 99

Djelo *Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna* (Ratovanje ili Vojni pohodi Hekimoglu Ali-paše u Bosni) opisuje vojni pohod Ali-paše tokom Austrijsko-osmanskog rata 1149-1152/1736-1739. godine. Autor Omer-efendija Novljanin¹⁰⁰ je opisao događaje u Bosni i Srbiji od maja 1736. do marta 1739. godine, a naročito boj pod Banjalukom.

Ovo djelo je izazvalo veliko interesovanje, a knjiga je postala jedno je od najprodavanijih izdanja Muteferrikne štamparije. Sam Muteferrika u predgovoru kaže da je pojedine podatke popravio konsultirajući i druge izvore, a neke informacije i sam dopisao.¹⁰¹ Djelo je prevedeno na njemački i francuski, a nešto kasnije i na engleski jezik. Bosanski prijevod objavljen je 1994. godine iz pera dr. Fehima Nametka i dr. Lamije Hadžiosmanović.¹⁰²

Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna šesnaesto je izdanje Muteferrikine štamparije. Knjiga je svjetlo dana ugledala muharrema 1154/marta 1741. godine. Format knjižnog sveska je 20 cm visine i 15 cm širine, tekst formata 14,5 cm visine i 8 cm širine, a štampan je u 21 red na 62 lista. Izdanje je izašlo u 500 primjeraka po cijeni od 1-3 groša.

Gazi Husrev-begova biblioteka posjeduje tri primjerka historije boja pod Banjalukom iz Muteferrikine štamparije. Prva knjiga signature O-2679 na prvom listu ima deset vlasničkih bilješki (ex libris), što je čini izvanrednim primjerom jednog kulturološkog fenomena kretanja i razmjene knjižnog dobra, kulturnih, socijalnih i čitalačkih navika jedne uže, ali i šire društvene zajednice kroz historijski tok. Bilješke ćemo iznijeti redom kako su napisane:

1. *Tārīḥ ġazawāt der diyār Būsna vuqū' muḥārabāt 'an sana 1150 ilā sana 1154, du-l-ḥiġġa 1291, Muḥammad As'ad* (Ratovanje ili vojni pohodi u Bosni od 1150. godine do 1154. godine; 1291/1875., Muhammed/Mehmed Esad) - u desnom gornjem ćošku.¹⁰³

2. *Min kutub al-faqīr 'Abdurrahmān al-Ḥusaynī, šayḥ ḥāniqāh* (Abdurrahman el-Husejni, šejh hanikaha) - u gornjem lijevom ćošku.¹⁰⁴

3. *Revādir yārisina gerdūne 'uṭārid böyle bir tārīḥ, sezādir ana māhir olsa mihr ü müşterī mirrīḥ. sana 1193.*

Sign. u GHB: O-2679, O-9895, O-19747, osmansko-turski jezik.

100 Omer-efendija Novljanin živio je u 18. stoljeću. O njegovom životu nema mnogo podataka. Učesnik je rata između Austrije i Osmanskog Carstva (1736-1739) koji je opisao u svom djelu, a posebno bitku kod Banjaluke. Vidi više: A. Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, str. 405-406.

101 Omer-efendi Novljanin, *Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna*, list 62b.

102 Omer Novljanin, Ahmed Hadžinesimović. *Odbrana Bosne 1736-1739 : dvije neobjavljene hronike*. Preveli i priredili dr. Fehim Nametak i dr. Lamija Hadžiosmanović, Zenica, 1994; E. Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737 : uzroci i posljedice*.

103 تاریخ غزوات در دیار بوسنه، وقوع محاربات عن سنه ۱۱۵۰ الی سنه ۱۱۵۴، ذ سنه ۱۲۹۱، محمد اسعد!

104 من كتب الفقير عبد الرحمن الحسيني شيخ خانقاه (...)!

(Pohvalni stihovi posvećeni ovom djelu iz 1779-80. godine sa pečatom prstenjakom u kojem piše: *Rabbi sahhil umūra Ḥalīl'in* (Gospodaru, olakšaj poslove Halilu!) - druga bilješka na lijevoj strani.¹⁰⁵

4. *Wahabtu hādīhi ilā sayyid Muṣṭafā Efendi 'an ḥulafā' maktūbi-ṣadr-i a'zam* (Ovo sam poklonio Sejjidu Mustafi, sekretaru (katiba) sadriazamove kancelarije) - ispod je repati potpis (kuyruklu imza), specifičan za visoke državne službenike - treća bilješka na lijevoj strani, bez datuma.¹⁰⁶

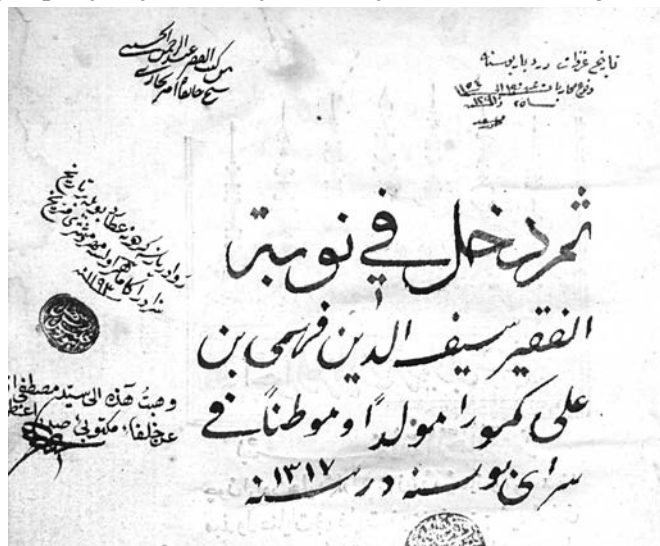
5. *Ṭumma daḥala bi yadi faqīr Svrzo-zade sana 1291*. (Potom je došla u posjed Svrzo-zade 1291/1874. godine) - posljednja bilješka na lijevoj strani.¹⁰⁷

6. U donjem lijevom ćošku nalazi se slabo čitljiv pečat prstenjak, vjerovatno još jednog vlasnika iz kojeg se naziru riječi: ... 'Abduhū 'Uṭmān! (Božiji rob Osman).¹⁰⁸

7. *Ṭumma daḥala fī nawba al-faqīr Sayfuddīn Fahmī ibn 'Alī Kemūrā mawliḍan wa mawṭinan fī Sarāy Būsna der sana 1317*. (Zatim je došla u posjed Sejfuddina Fehmija Kemure, sina Alijinog, rođenog i nastanjenog u Sarajevu, 1317/1899. god., sa vlasničkim pečatom) - sredina stranice.¹⁰⁹

8. Jedan od vlasnika je i Šerijatska sudačka škola u Sarajevu, čiji je pečat otisnut lijevo pri dnu stranice.

9. Njen posljednji i sadašnji vlasnik je Gazi Husrev-begova biblioteka.

Vlasničke bilješke u djelu *Aḥwāl-i ġazawāt der diyār-i Būsna*

105 روادر يارسنه كردونه عطارد بويله بر تاريخ، سزادر اكا ماهر اولسه مهر ومشتري مريخ، سنه ١١٩٣!

106 وهبت هذه الى سيد مصطفى افندي عن خلفاء مكتوبى صدر اعظم!

107 ثم دخل بيد فقير اسويرزو زاده سنه ١٢٩١!

108 (... عبده عثمان (...))!

109 ثم دخل في نوبه الفقير سيف الدين فهمي ابن علي كمورا مولدا وموطننا في سراي بوسنة در سنة ١٣١٧!

Početak teksta ukrašen je unvanom s floralnim ornamentima i naslovom djela, a na kraju knjige je pogovor Muteferrike i kolofon sa podacima o godini izdanja. Primjerak je u vrlo dobrom stanju, sa tvrdim uvezom novijeg datuma.

Drugi primjerak istog djela u inventarnu knjigu Gazi Husrev-begove biblioteke uveden je pod brojem O-9895, a dolazi iz zbirke Osmana Asafa Sokolovića. Uvez je kožni sa klapnom, sa utisnutim i pozlaćenim manjim rozetama u sredini i pozlaćenim okvirom po krajevima. Prednja korica je oštećena korištenjem i ima zalijepljenu bilješku na kojoj većim slovima crnom tintom piše: *Muḥārabāt-i ‘atīq Būsna*.¹¹⁰

Treći primjerak uveden pod brojem O-19747 je vakuf Svrze Mehmeda, što čitamo iz bilješke na prvom listu: *Vaqf Isvrzū Muḥammad Efendi ibn Muḥammad aḡa, 1921*.¹¹¹ Uvez je kartonski, sa kožnim hrbatom.

12. **ŠU‘ŪRĪ**, Ḥasan Efendi. – *Lisān al-‘aḡam [Farhang-i Šu‘ūrī]*. – Qūnštāntīniyya : Dār at-tibā‘a al-ma‘mūra, 1155. [1742].¹¹²

Lisān al-‘aḡam predstavlja perzijsko-osmanski rječnik autora Šu‘uri Hasan-efendije na kojem je radio dvanaest godina. Rječnik koji je još poznat i kao *Farhang-i Šu‘ūrī* sadrži 22550 riječi sa primjerima stihova od preko 500 pjesnika.¹¹³

Ibrahim Muteferrika je započeo svoju avanturu štamparstva rječnikom Vankulija, a tako ju je i završio još jednim, ovaj put perzijsko-turskim rječnikom. Rječnik je štampan muharrema 1154/marta 1741. godine kao posljednje izdanje prvoosnovane osmanske štamparije Ibrahima Muteferrike.

Format knjižnog sveska je 31 cm visine i 19,5 cm širine, tekst formata 25 cm visine i 13 cm širine. Prvi tom je štampan u 33 reda na dva nenumerisana i 454 numerisana lista, a drugi tom, također na dva nenumerisana i 451 numerisanom listu. Izdanje je izašlo u 500 primjeraka po cijeni od 40 groša za mehki uvez i 44 groša za kožni i pozlatom ukrašeni uvez.¹¹⁴

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoje dva primjerka ovog djela. Prvi primjerak uveden je pod brojem O-61 (tom I) i O-62 (tom II) iz vakufa biblioteke Osmana Šehdije Bjelopoljca sa vlasničkim pečatom otisnutim na nekoliko mjesta na prvim listovima knjige. Na okruglom većem pečatu vakifa čitamo tekst: *Waqafa ḥadīhi an-nuṣṣa ‘Uṭmān Šehdī ḥawāḡagān-i dīwān-i hūmāyun fī madīna Sarāybosna bi šarṭi an lā yuḥriḡ ‘an ḥizānatihi ḥaṭwatan*

110 محارباتی عتیق بوسنه!

111 وقف اسویروزو محمد افندی ابن محمد آغا!

112 شعوری حسن، لسان العجم، قونسطانطینیہ، ۱۱۵۵.

Sign. u GHB: O-61 i O-4725 I tom, O-62 i O-4726 II tom, osmansko-turski jezik.

113 Šu‘ūrī Ḥasan ibn Muḥammad Čalabī porijeklom je iz Halepa. Bio je službenik državnih poslova (halifa), a umro je u Istanbulu 1105/1693-94. godine. Vidi više: Bursali Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972, sv. 2, str. 396-397.

114 O. Sabev, *op. cit.*, str. 245.

wa lā šabran fī sana 1173. (Uvakufio ovaj primjerak Osman Šehdi, hadžegan carskog divana u Sarajevu, pod uvjetom da se iz biblioteke ne iznosi ni koraka ni pedlja, godine 1173).¹¹⁵ Na neobilježenim listovima je naslovna stranica, s krugovima i ukrasima u kojima su upisana imena vladajuće svite, predgovor Ibrahima Muteferrike i sadržaj knjige. Prva stranica osnovnog teksta ukrašena je floralnim unvanom specifičnim za ovu štampariju. Dijelovi teksta su nadvučeni crvenom linijom.

Drugi tom također počinje naslovnom stranicom s imenima vladajuće svite, sadržajem i osnovnim tekstom u nastavku. I drugi tom je iz vakufa Osmana Šehdije Bjelopoljca, sa utisnutim pečatima na nekoliko mjesta. Oba toma imaju kožni povež sa klapnama i utisnutim rozetama na sredini prve i zadnje korice.

Drugi primjerak djela *Lisān al-‘ağam* u vlasništvu Gazi Husrev-begove biblioteke upisan je pod brojevima O-4725 (tom I) i O-4726 (tom II). Ovaj primjerak je tehnički bogatije opremljen, s pozlaćenim krugovima i ukrasima naslovne stranice i ručno bojenim unvanom uzglavlja početnog teksta. Tekst prvog lista osnovnog teksta uokviren je crnim linijama sa pozlatom, dok je tekst na narednim stranicama uokviren dvjema crvenim linijama. Dijelovi teksta također su nadvučeni crvenom linijom. Oba toma su u kožnom uvezu, sa klapnama i utisnutim rozetama na prvoj i zadnjoj korici.

Na početnim listovima prvog toma knjige (O-4725) nalaze se tri vlasničke bilješke:

1. *Sulaymān Ġamāluddīn al-Kūtāhī, sana 1228* (1813-14. godine) - naslovna stranica u lijevom ćošku;¹¹⁶

2. *Sumbul-zāde Maḥmad Amīn, sana 1178* (1764-65. godina) – nepaginirana stranica (2b) s lijeve strane;¹¹⁷

3. *Wa hādā al-ğuz’ al-awwal wa mā ba’dah qad intaqala ilā mulk al-faqīr Maḥmad Rašīd an-nā’ib bi madīna Ćalabī Pazār ‘afāllāhu ‘anhu, (12)57* (Ovaj prvi tom i onaj iza njega prešao je u vlasništvo Mehmeda Rešida, naiba u gradu Ćelebi Pazaru (Rogatica), da mu se Allah smiluje, godine 1841).¹¹⁸ Ispod bilješke je i mali okrugli pečat prstenjak sa tekstom: *Maḥmad Rašīd, 1240* (1824. godina).

Na početku drugog toma (O-4726) je drugačija i duža vlasnička bilješka gore spomenutog Mehmeda Rešida sa pečatom. Na ovoj bilješci vlasnik je dodao *Maḥmad Rašīd Ḥāfīz zāda Ćalabī Pāzarī al-Būsnavī (...)* prema kojoj

115 وقف هذه النسخة عثمان شهدي عن خواجهكان ديوان همايون في مدينة سراي بوسنه بشرط أن لا يخرج عن خزانتة ۱۱۷۳ خطوة ولا شبرا في سنة ۱۱۷۳. Vidi: *Gazi Husrev-begova biblioteka : 480 godina postojanja*, Sarajevo, 2017, str. 21.

116 سليمان جمال الدين الكوتاهي سنة ثمان وعشرين ومائتين وألف!

117 سنبا زاده محمد امين ۱۱۷۸!

118 وهذا الجزء الأول وما بعده قد انتقل الى ملك الفقير محمد رشيد النائب بمدينة جلبى بازار عفي الله عنه، سنة ۱۰۵۷!

možemo odrediti da se radi o Mehmedu Rešid-efendiji Hafizoviću iz Rogatice.¹¹⁹ Preračunavajući godine, Mehmed Rešid-efendija se tada, vjerovatno, vratio sa školovanja iz Istanbula i bio naib kadije rogatičkog, kako u bilješci prvog toma i stoji.

Desno pri vrhu stranice je duža prekrivena vlasnička bilješka na kojoj čitamo: *Intaqala haḏā al-ğuz' at-ṭanī wa mā qablahu (...)* as-sayyid 'Abdulqādir al-Mawlawī ilā mulk (...) al-hāğğ Muḥammad Efendi Dīwānī? (...) bi šahāda kātibihi al-faqīr 'Alī ibn Aḥmad ar-Rašīdī (...). (Prenosi se vlasništvo drugog toma sa Abdulkadira el-Mevlevija na Muhamed-efendiju Divanija, čemu je posvjedočio pisar Ali ibn Ahmed er-Rešid) – bilješka je bez datuma.¹²⁰

Na istom listu na vrhu lijeve stranice je vlasnička bilješka iz 1246/1830. godine na kojoj piše: *Şāhib al-kitāb Muḥammad (Maḥmad) zāde 'an ḥawāğagān-i dīwān-i hūmāyun sana (1)246*. (Vlasnik knjige Mehmed / Muhamed-zade, hadžegan carskog divana, 1246/1830. godine). Ispod bilješke je repati potpis.¹²¹

Zaključak

Turske inkunabule štamparije Ibrahima Muteferrike u Husrev-begovoj biblioteci pohranjene su u Fondu orijentalistike pod signaturama navedenim u tekstu. Sve pripadaju starom fondu Biblioteke i uglavnom su vakufi/zadužbine ljudi koji su iz njih učili i njima se koristili. One su najstarije arapskim pismom štampane knjige i dio jedne bogate kolekcije monografskih publikacija izašlih u protekla tri stoljeća. Koliko nam je poznato, ovo je najveća zbirka izdanja prve štamparije Osmanskog Carstva u Bosni i Hercegovini, ali i šire.

Koliko god štamparija kasnila sa svojim dolaskom, uloženi entuzijizam, trud, ljubav, pažnja i hrabrost koji su je doveli na pozornicu svijeta, historijski gledano, djelomično su nadomjestili njen nedostatak. Tako, pored sadržaja knjiga i autora, moguće je propitivati njihovu opremu, uvez, tekstualnu i ukrasnu grafiku, vizuelni izgled uopće, ali i prodaju i zastupljenost u upotrebi širom tadašnjeg Carstva. Posebno su zanimljive ručno bojene skice i geografske karte nekih izdanja. Knjige su dobro očuvane i služit će budućim istraživačima kao svjedočanstvo prvoj avanturi u svijet štamparstva jedne epohe osmanske historije.

119 Mehmed Rešid Hafizović, sin Mehmeda Emin-efendije rođen je u Rogatici oko 1224/1809. godine. Vidi više: A. Mehmedović, *Leksikon bošnjačke uleme*, str. 218.

120 انتقل هذا الجزء الثاني وما قبله (...) السيد عبد القادر المولوى إلى ملك (...) الحاج محمد افندى ديوانى؟ (...) بشهادة كاتبه الفقير على ابن احمد الرشيدى!

121 صاحب الكتاب محمد زاده عن خواجكانه ديوان هومايون سنة ٢٤٦ (١)!

Incunabula from Ibrahim Muteferrika's Printing Press Kept in Gazi Husrev-Bey's Library

Abstract

The appearance of the first books printed in Arabic script as well as the historical course of printing development in the Islamic world was very slow. Early editions of rare copies obtained by moving letters with illegible Arabic letters in the 16th and 17th centuries were a lone occurrence until the establishment of Ibrahim Muteferrika's official printing press in Istanbul. Ibrahim Muteferrika, being in the midst of socio-political movements, spiritual-religious and socio-economic changes of the Ottoman Empire in the early 18th century, was very careful both in starting his printing press and in selecting the literature he printed. We will further talk about works that he had published and which have been referred to in the literature as Turkish incunabula, and in particular to those located in the Gazi Husrev-bey's Library. Also, emphasis was placed on owners' notes created at a time when owning a book meant having something of value and being privileged. Thus, the book covers became the preservers of the names of the people, of their ancestors and descendants, the names of places, historical events, letters, fatwas, verses and dates from the time they were made.

Key words: Ibrahim Muteferrika, printing press, Turkish incunabula, printing of books, Gazi Husrev-bey's library.